Moderna Socijalna Kronika

Poštarina plaćena u gotovu.

Dr. Stj. Zimmermann

Od materijalizma k religiji

Zagreb 1935 / Dvostruki svezak Din 4

MOSK »Modernu soci[...] duju i izdaju [...] »Domagoj« u Zagrebu i Zbor D. M. Z. [...] hrvatsku javnost na opasnosti, koje naše[...] pogubnih ideja kapitalista, masonerije i n[...]

DOSADA SU RASPRODANI OV[...]

Sv. 1.—2. »Za obnovu socijalnog poretka[...]
Sv. 3. Dr. A. Matijević: »Zašto u Njemačk[...]
Sv. 4. Dr. B. Perović: »Kapitalizam«. Dv[...]
Sv. 5. »Što je masonerija?«. Drugo izdan[...]

MOGU SE DOBITI OVI SV[...]

Sv. 6. »Masonerija u Hrvatskoj« . .
Sv. 7. RYS »Komiterna« . . . . .
Sv. 8. Dr. B. Perović: »Marksizam« .
Sv. 9. Lyszenko: »Ukrajina u pandžama[...]
Sv. 10. Bielawskich: »Novi rat Rusije i[...]
Sv. 11. I. S. Nilov: »Selo u Rusiji« . .
Sv. 12. RYS »Tko vlada u Rusiji? — Ži[...]
Sv. 13. »Židovska masonerija« . . .
Sv. 14. Jan Jinar: »U Meksiku...« . .
Sv. 15. Kako piše gospodin M. Krleža .
Sv. 16.—17. Dr. S. Zimmermann: »Od mate[...] k religiji« . . . . . .

U PRIPREMI SU OVI SVE[...]

Dvije brošure o masoneriji.
Dr. S. Podolšak: »Korporativizam«.
Dr. M. Selec: »Teorija evolucije«.
Prof. P. Grgec: »Marx i Hrvati«.
Prof. P. Grgec: »Historijski materija[...]
Dr. B. Perović: »Boljševizam«.
Dr. S. Bakšić: »Psihoanaliza« i »Indiv[...]

NARUDŽBE SLATI NA ADRESU: U[...]
ZAGREB, Kaptol 29.

MOSK

[M]ODERNA SOCIJALNA KRONIKA

[God]ina II. Travanj—Svibanj 1935. Svezak 16. i 17.

Dr. S. Zimmermann

[O]d materijalizma k religiji

[SVE]ZAK STOJI DINARA 3.—

[MOS]K izlazi mjesečno. — Godišnja pretplata Din 25.— [Ured]ništvo i vlasnika odgovara: Danijel Uvanović, Zagreb, [...] ulica 1, II. — Adresa uredništva: Zagreb, Trenkova [...]II. — Narudžbe, novac i reklamacije šalju se na upravu: Zagreb, Kaptol 29.

NAKLADA MOSK / UREDNIŠTVO: ZAGREB, TRENKOVA ULICA 1/II
TISAK NADBISKUPSKE TISKARE U ZAGREBU, KAPTOL 27 - ZA TISKARU ODGOVARA: STJEPAN MARINOVIĆ, ZAGREB, KAMAUFOVA ULICA 16

Šta učimo mi, a šta uče materijalisti o duši, o Bogu, o smislu našeg života?

I.

Čovjek nije samo živo tijelo, organizam, živa tvar ili materija. U njemu živi nešto netjelesno, od tijela različno, nematerijalno — i to zovemo duša. Čovjek sastoji od tijela i duše.

Ja nadalje držim da duša nije samo različna od žive materije (nematerijalna), već ona nije ni nužno vezana sa živim tijelom, nije ovisna o tijelu tako te ne bi mogla i bez njega živjeti; ona je duhovna (beztjelesna, bezmaterijalna, spiritualna).

Ja sam dakle spiritualist, a moj je nazor spiritualizam. Pošto je čovjekova duša duhovna, zato je i besmrtna ili neumrla, tj. ne prestaje egzistirati tjelesnom smrću čovjeka. Ja sigurno znadem da je uistinu tako; otkud znadem, vidjet ćemo poslije.

Nije tako, kaže moj protivnik — materijalist. Čovjek nije sastavljen od tijela i duše, ne postoji duša, nego samo živa materija.

Pošto je čovjek samo živo tijelo i ništa drugo, to znači da nema govora o duhovnoj i besmrtnoj duši.

II.

Ja držim da postoji Bog, tj. uzrok svijeta (a prema tome i moj uzrok), koji nije prouzročen, nego postoji nužno sam po sebi, te ima razum i volju.

Nema Boga, odgovara materijalist. Egzistira samo materijalni svijet, i to sam po sebi, odvijeka i nužno.

Materijalist je bezbožac, ateist, a moj se nazor zove teizam; ja sam teist.

Tko od nas dvojice ima pravo?

III.

Pretpostavivši da je Bog stvorio čovjeka, i to stvorio ga kao osobu, tj. tako da živi s razumom i voljom, ja držim da je Bog odredio čovjeku jedan smisao života, tj. da je njegovu razumnom životu postavio izvjesnu svrhu. Poradi ove svrhe postoji u čovjeku moralni (etički, ćudoredni) zakon, da razlikuje u svom životu dobro i zlo, tj. ono što odgovara životnoj svrsi i što ne odgovara. Moje priznanje ove odvisnosti od Boga zove se religija (u subjektivnom značenju, a sam snošaj odvisnosti jest religija u objektivnom značenju).

Nema religije, kaže materijalist; jer kad nema Boga, ne može biti govora o religiji. Ljudi doduše vjeruju u Boga, čak je ta vjera jedno omamljujuće sredstvo, opium, koji masama pružaju osobito kršćanske crkve, ali nipošto nije istina da je čovjek odvisan od Boga. Čovjek sam sebi postavlja zakon života, tj. određuje sebi životni smisao prema tjelesnim svojim nagonima i prema ciljevima, koje sam sebi razumno postavlja. O nekoj svrsi, koja bi vezana bila na besmrtnost duše, ne može biti govora.

*

To su evo dva suprotna stajališta: o duši, o Bogu i o vrijednosti života.

Moj nazor zastupali su neki, i to baš najveći filozofi, već prije Krista, a zastupaju ga u kršćanstvu svi oni (skolastički) filozofi, koji pripadaju katoličkoj crkvi, kao i mnogi drugi filozofi. Naš je dakle zajednički filozofijski nazor spiritualizam i teizam — nasuprot materijalizmu, koji u posljednjim decenijima zastupaju osobito marksisti (Marks-Engels-Lenjin) i neki prirodoslovci, osobito Haeckel. Njihov se nazor zove materijalistički monizam, a naš dualizam, jer oni uče da samo jedno postoji, a to je materijalni svijet, dok mi učimo da je u čovjeku dvoje — tijelo i duša —, i da osim svijeta postoji Bog.

Možemo li doznati istinu o duši, o Bogu i o smislu života?

Nas i materijaliste dijeli nepremostivi jaz: na pitanja o duši, o Bogu i o smislu našeg života odgovaramo sasvim drukčije mi i oni. Tko ima od nas pravo; na čijoj je strani istina? Hoćemo li da o tim pitanjima raspravljamo, zajednički nam je cilj da doznamo istinu. Možemo li ju uopće doznati, i ako možemo: kako?

Prije nego ćemo raspravljati o navedenim pitanjima moramo dakle da smo načistu s pitanjem o sposobnosti našeg saznanja; jer mogao bi tko reći da mi nijesmo ni sposobni doznati istinu o takvim pitanjima. To zaista i kažu materijalisti. Oni naime tvrde da mi samo ono spoznajemo što nam je po tjelesnim našim organima (osjetilima) shvatljivo, tj. što možemo doticati, vidjeti itd., — a nitko nije kadar da dušu i Boga osjetilno opaža (vidi, dotiče . . .).

Šta ćemo sad na to reći?

Najprije to, da materijalisti sebi protuslove kad tako govore. Ako mi ne možemo ništa drugo doznati nego samo ono što osjetilima (vidom, dodirom...) opažamo u izvanjskom svijetu, onda o duši i o Bogu ne smijemo reći ni »da« ni »ne«, ne smijemo ništa tvrditi ni poricati. Jer i onaj koji kaže: »nema duše, nema Boga«, već time smatra da je uistinu tako, a po svojim osjetilima nikako toga ne može znati. Ako dakle materijalisti bilo što tvrde ili poriču o duši i o Bogu, a u drugu ruku kažu da ne možemo ništa tvrditi ni poricati osim što osjetilima doznajemo, — onda su tom drugom rukom otpilili granu na kojoj sjede. Zato oni mogu samo (kao skeptici) reći: »mi o tome ništa ne znamo«, ili postupaju neznanstveno, nekritički (»dogmatski«), kad bilo što uče o Bogu i o duši. Da su materijalisti zaista takvi »dogmatičari«, predbacuje im jedan od prvih suvremenih filozofa, Oswald Külpe.

Međutim, kad bi materijalisti imali pravo, da je samo ono istina što osjetilima doznajemo, onda bi istina bila da se sunce kreće iznad zemlje, kako svi to vidimo, a ipak poučeni znamo da uistinu nije tako. Zar su historijske, matematičke i druge znanstvene istine samo rezultat osjetilnog saznanja? Mi doznajemo naučne istine misaonim ili razumskim (logičkim) saznanjem, tj. suđenjem, izvođenjem, zaključivanjem, dokazivanjem, obrazlaganjem, a ovo saznanje nije osjetilno. Zar materijalisti ne znaju za svijesne svoje doživljaje? Ako pak znadu, zar netko od njih vidi ili dotiče ikoji svoj doživljaj, na pr. sjećanje, misao, odluku itd.? Mi dakle imamo i neosjetilno znanje.

Materijalisti pretpostavljaju da mi znamo samo ono što shvaćamo pomoću osjetila; takovo znanje

zovemo osjetilno ili senzitivno. Materijalisti su dakle senzitivisti (senzualisti). Mi ćemo pak dokazati protivno, tj. da postoji i nesenzitivno znanje, koje zovemo razumsko ili misaono (intelektualno, racionalno, logičko). Mi smo intelektualisti, zastupamo intelektualizam.

Sa senzualističkom je pretpostavkom u vezi i druga. Pošto je sve naše znanje, kako materijalisti (senzualisti) kažu, samo osjetilno, zato je i sva istinitost znanja ograničena na osjetilni svijet, tj. na stvari koje su našem opažanju pristupačne, te ih zato zovemo opažajne pojave (fenomena). To je, kažu, jedino »pozitivno» što sigurno znademo. Oni koji tu nauku zastupaju, zovu se pozitivisti. Zovu se također empiristi, jer kažu da je istinitost našeg znanja ograničena na iskustvo ili empiriju, tj. na pojavni svijet, koji opažajno spoznajemo. Dakako da prema tome onda ne možemo spoznati ništa nepojavno, na pr. dušu, Boga. Znanje o takvim nepojavnim, neiskustvenim stvarima (predmetima) zovemo nadiskustveno, metempirijsko ili metafizičko. Ali do takovog znanja mi ne možemo doći, kažu pozitivisti (empiristi), tj. mi ne možemo nikad doznati da li je istina da egzistira duša, da egzistira Bog, — jer ni duša ni Bog nijesu pristupačni našem osjetilnom opažanju.

Neki (Kant) ne priznaju da smo sposobni doznati istinu preko iskustvenih ili pojavnih granica, dakle su pozitivisti, premda se ne slažu s materijalistima da je naše znanje samo senzitivno. Oni priznaju doduše razum, ali Bog i duša nisu našem razumu pristupačni, nego su to samo ideali ćudorednog života. »Nema na svijetu čestite duše, kaže Kant, koja bi podnesla misao da je sa smrću svemu kraj.« Protivno i tome nazoru mi ćemo putem dokazivanja

(razumskog doznavanja) utvrditi da postoji Bog i duša.

Kako ćemo doznati istinu o duši?

Tako, da odgovorimo na pitanje: otkuda je naš svijesni život?

Najprije moramo znati šta znači »svijesni život«. Materijalisti kažu, da je svijesni život nešto materijalno, tj. da pripada živoj materiji (mozgu) i da iz nje nastaje ili izvire. Materija je nosilac (subjekt) svijesnog života i njegov uzrok.

Protivno ovoj prvoj tvrdnji (tezi) materijalistâ mi ćemo dokazati, da svijesni život nije materijalan, nego da je nešto od materije posve različno, i zato »duševno ili psihičko«.

Kad to dokažemo, onda ćemo dokazati da svijesni ili duševni život pripada duševnom subjektu i uzroku, koji zovemo duša.

Nakon što smo dokazali da egzistira duša, upoznat ćemo njezinu narav, i to na taj način da ju najprije uporedimo s tijelom (materijom), pa ćemo vidjeti da ona nije sastavljena od tjelesnih dijelova, i zato da nije raspadljiva. Iza toga ćemo dokazati da je duša duhovna, tj. po svojoj naravi neodvisna od tijela. Kako ćemo to dokazati? Tako što ćemo pokazati da razumski život — mišljenje i htijenje — ne uključuje u sebi ništa tjelesno (organsko, osjetilno, fiziološko, materijalno). Kad se dakle ispostavi činjenica, da imademo u okviru svijesnog života i takove doživljaje koji su beztjelesni, tj. pripadaju samo duši i samo iz nje nastaju, onda ćemo otud izvesti da je beztjelesna i duša. A budući beztjelesna, ona je i besmrtna. Ovim će redom slijediti naše raspravljanje.

Šta je to »svijesni život?«

To je zbroj, ukupnost, cjelina svega što pojedinac u budnom ili svijesnom stanju doživljuje.

Šta doživljuje?

Doživljuje to da gleda, sluša, osjeća toplinu, težinu, tvrdoću, uopće da svojim osjetilima opaža izvanjski svijet. Tako Vi sada doživljujete to, da otvorenih očiju opažate ovu stranicu koju čitate. Vi možete doživiti i to, da sebi predstavite ili predočite odavle udaljenu Vašu rodnu kuću ili možda već pokojnog prijatelja. — Nadalje, Vi možete na nešto misliti, na pr. ako sad mislite na strahote prošloga svjetskog rata, na sve njegove nepravde i krvološtva, ili ako na pr. mislite na grad Zagreb kako je lijep, kako su u njemu različite škole itd., ili mislite da je $2 \times 2 = 4$ itd. Kad mislite, onda nešta tvrdite, poričete, kažete »da« ili »ne«; a ono što tvrdite, znate i dokazati, izvađati iz neke poznate istine ili zaključivati. Sve su to doživljaji Vašeg razumskog znanja. — Nadalje doživljujete i to da imate čuvstva radosti, ugode, neugode; da se čemu nadate, nečega se sjećate. Sad doživljujete to, da nešto hoćete ili opet da nećete, itd. To su, evo, doživljaji, koje mi od jutra do noći, iz dana u dan proživljujemo, i oni svi zajedno čine naš život, upravo »svijesni« život. Šta to znači?

Naše svijesno stanje ili svijesnost znači to, da svak od nas znade za ono što doživljuje. A svi doživljaji u takvom stanju sačinjavaju ukupno našu svijest.

Kako Vi znate za vlastite doživljaje?

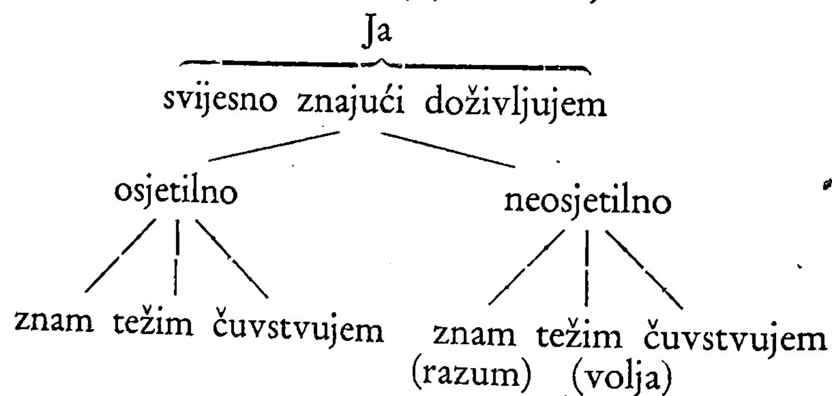
Bez oka, uha i drugih osjetilnih organa, dakle ne njihovim posredovanjem, ne izvanjskim ili osje-

tilnim opažanjem, nego neposrednim ili unutrašnjim opažanjem.

Zašto kažemo »vlastiti« doživljaji? Jer ja imam svoje doživljaje, ti svoje, on svoje, i tako svak ima vlastite svoje doživljaje. Svaki pojedini netko (ja), koji svijesno zna za svoje doživljaje, kažemo da je nosilac ili subjekt svijesnog života. Ja svijesno pronalazim svoje doživljaje, ti svoje, on svoje; i zato se ja, ti, on zovemo pojedinačni (individualni) subjekt svijesnog života.

Evo, sad ste upoznali ustrojstvo (organizaciju) svijesnog života. Morate paziti na ove tri riječi: 1) doživljaji, 2) svijesno znanje, 3) ja. Svi su doživljaji spojeni s jednim ja (jastvom), koji zna za svoje doživljaje, i zato namjesto »svijesni život« možemo reći »svijesno doživljujući ja«.

Materijalisti kažu, da sav naš svijesni život obuhvata samo osjetilne doživljaje, a mi ćemo dokazati da ima i neosjetilnih doživljaja. Naša je shema ova:

Sad ćemo najprije dokazati da svijesno doživljujući ja nije tjelesne, nego duševne naravi.

(Poslije ćemo dokazati da osjetilni doživljaji pripadaju tjelesno-duševnom uzroku zajedno, dočim neosjetilni doživljaji samo duševnom.)

Zašto za svijesni život kažemo da je nešto duševno (psihičko), a ne materijalno?

Zato 1) jer nije isto što materija, niti je svojstvo materije, 2) jer nije učinak ili proizvod materije, tj. ne nastaje (ne izvire) iz njezinog funkcioniranja.

Dokažimo sad najprije (k 1), da svijesni život nije isto što materija, niti da je njezino svojstvo, tj. da se razlikuje od svih tjelesnih stvari!

Kakove su tjelesne stvari?

Kaošto je moje tijelo sastavljeno od glave, ruku i nogu, a ruka od prstiju itd., tako je svako tijelo sastavljeno od dijelova, koji su jedan izvan drugoga protegnuti u nekom prostoru, i prema tome prostorno ili protežno djelivi u sastavne dijelove. Svako tijelo ima neka protežna svojstva, tj. neku veličinu i oblik (velik, malen, okrugao, četverouglast itd.). Tjelesnim stvarima pripada kao njihovo svojstvo izvjesna kolikoća (kvantitet), i zato ih možemo mjeriti po veličini, brzini, težini itd. Tu su i druga fizička svojstva: boja, gibanje itd. Takove su tjelesne stvari. A što je svijetlo i toplina? Mi možemo svjetlost i toplinu mjeriti po njihovim kvantitativnim učincima; to su stanja i djelovanja (događanja), koja su vezana na nešto tjelesno, ovisna su o nečem tjelesnom, tako da ne mogu egzistirati drukčije nego samo u nekom tijelu kao u svom subjektu. Ako ja sad rukom pokrenem, onda je moja ruka subjekt (nosilac) toga pokreta; tako za svaku stvar koja se giblje, kažemo da je subjekt gibanja. Ako subjekt ne pripada nikojem drugom subjektu, ako se ne nalazi u nekom drugom, nego egzistira u sebi, onda kažemo da je supstancija, na pr. ovaj stol egzistira kao supstancija, dočim boja, težina, veličina, oblik pripadaju stolu, pa

se zato zovu pripadna (akcidentalna) svojstva. Za svaku tjelesnu stvar i za svako njezino svojstvo kažemo da je nešto »materijalno«.

Isporedimo sad to sa svijesnim životom! Uzmite jedan Vaš doživljaj sjećanja, nade, odluke, želje, jednu misao itd. — pa se pitajte, da li ikoji taj doživljaj ima kojegod svojstvo tjelesnih stvari. Nemoguće je, da ikojem doživljaju pripišemo veličinu, oblik, težinu, boju itd. Svijesni dakle život nije materijalan zato, jer nije materija (tjelesna supstancija), niti je njezino pripadno svojstvo. Prema tome kažemo za svijesni život da je nematerijalan ili duševan: on nema fizičkih svojstava.

Nadalje, kako upoznajemo tjelesne stvari? Jedino osjetilnim našim opažanjem (gledanjem, doticanjem...). — Kako egzistiraju tjelesa? Nezavisno od svijesti ili realno (premda toga ne priznaju idealisti).

Isporedimo to opet sa svijesnim životom! Pošto naši doživljaji nemaju jednaka svojstva kako ih imadu tjelesne stvari, zato mi i ne možemo naše doživljaje vidjeti ili čuti ili doticati, tj. mi ih uopće ne možemo nikojim osjetilom opažati. Nikoji doživljaj nije pristupačan osjetilnom opažanju (percipiranju); jer Vi dobro znadete, da ne možete na pr. svojim okom pogledati kako izgleda Vaše razmišljanje, a ne možete vidjeti ni sam doživljaj gledanja. Izvanjske stvari — kuće, drveće... — opažate osjetilno, dočim za vlastite doživljaje znate na sasvim drukčiji način; pa zato kažemo da su nam doživljaji nešto netjelesno ili duševno. Na koji način znadete za svoje doživljaje? Vi ne znate što ja sada doživljujem, ako Vam toga ne kažem. Evo ja na pr. sada doživljujem to, da se nečesa sjećam; Vi ne znate za moje sjećanje, a

ja znadem. Kako znadem? Ja sam sebi toga svijestan. Ja svaki svoj doživljaj sam u sebi opažam, ne doduše osjetilno ili posredovanjem oka, uha..., nego ga opažam neosjetilno, neposredno. Tako dakle svaki čovjek znade za vlastite doživljaje svijesnim ili neposrednim opažanjem. Doživljaji su, kažemo, svijesno nazočni. Kome su svijesno nazočni?

S ovim pitanjem dolazimo na treću razliku između doživljaja i tjelesnih stvari. Moji su doživljaji svijesni meni, a Vaši Vama; Vaši nijesu svjestiti meni, niti moji Vama. Samo onaj koji doživljuje, svijesno znade za svoje doživljaje. Ja znam za svoje, ti za svoje, on za svoje. Doživljaji pripadaju pojedinom svijesnom »ja«, s njime su vezani i ne mogu se odijeliti od svijesti pojedinačnog ja (jastva). Doživljaji dakle ne egzistiraju nezavisno od svijesnog ja, kaošto tjelesne stvari.

Vidite po svemu tome, da svijesne doživljaje moramo razlikovati od svega što je tjelesno.

(K 2) Otkud su nam doživljaji, gdje izviru? Nisu li možda učinak materije (mozga)?

Izrazom »materijalan« označujemo ne samo tjelesne stvari i njihova svojstva, nego i njihove učinke, tj. ono što nastaje iz materije kao iz svog uzroka. Ne nastaje li ovako i svijesni život? Ako ne nastaje, onda ćemo ga s pravom nazvati nematerijalan ili duševan.

Pošto su doživljaji, kako smo netom razabrali, sasvim drukčiji nego sve što nam se kao tjelesno pojavljuje našim osjetilima, mi smo skloni pretpostaviti da doživljaji ne izviru u ničemu što je tjelesno, dakle ni u mozgu. Upravo zato jer su netjelesni ili duševni, moramo, čini se, pretpostaviti da postoji jedan duševni njihov izvor, koji zovemo duša.

Ali, to baš ne moramo, kažu nam materijalisti. Nema duše, ne izvire duševni život u duši, nego u mozgu. Mozak sam za sebe proizvodi svijesne doživljaje, tj. mozak je njihov uzrok. Doživljaji se nalaze u mozgu, pripadaju mozgu, a mozak je njihov nosilac ili subjekt, koji postoji u sebi, ne pripada kome drugome, tj. on je supstancija, u kojoj egzistira duševni život. Tako nas uče materijalisti.

Kako mora jedan materijalist — ako ne priznaje dušu, nego samo mozak — tumačiti svijesni život? Evo, morao bi ovako govoriti: Moj mozak opaža stvari u izvanjskom svijetu; moj mozak misli, tj. sudi (tvrdi i poriče) i znade razlikovati istinu od neistine; moj mozak zaključuje, raspravlja, dokazuje, ravna se po pravilima mišljenja; moj mozak ima pojmove o poštenju, o Bogu, o slobodi, o brojkama, o historijskim događajima; moj mozak i još mnogo drugih mozgova zajedno stvaraju filozofiju, umjetnost, kulturu; moj mozak razlikuje ugodno, korisno, štetno, zabranjeno, i prema tome teži za koječim; moj mozak nešto hoće a nešto neće; moj mozak postavlja sebi ciljeve i stvara odluke, razmišlja o sredstvima k cilju i bira među motivima; moj mozak znade za sve to, on je sebi svijestan svih tih doživljaja; moj mozak pripada meni, mojem »ja«, ali on je isto što i »ja«, pa zato nije zapravo »moj« nego »svoj« mozak, i taj svoj mozak znade za sebe tj. ima samosvijest.

I sami neki materijalisti (Du-Bois-Reymond, Ziehen) uviđaju, da su svijesni događaji sasvim nešto novo, što prekida lanac moždanih procesa, i da je sasvim nerazumljivo, da bi svijesni događaji nastali iz moždanskih procesa, da bi proizvedeni bili iz moždanskih procesa. Ali ne samo da je to nerazumljivo, nego je i nemoguće, čim pretpostavimo da su svijesni događaji po svojoj naravi sasvim netjelesni. Trebalo bi, naime, reći, da tjelesno (mozak) proizvodi nešto protivno svojoj naravi. Toga upravo ne razumiju materijalisti (kako ističe Busse i drugi).

Uvidjeli smo dakle, da subjekt i uzrok svijesnog života nije tjelesne naravi: svijesni je život nešto duševno ili psihično.

Ovo naše dokazivanje (da je »svijesno doživljujući ja« nešto nematerijalno, duševno ili psihičko) temelj je dalnjem raspravljanju. Jer materijalisti uče, da svijesni život pripada mozgu i da izvire iz mozga. »Samo sam tijelo i ništa drugo: duša mi je tek izraz za nešto na tijelu, kaže Nietzsche, a Vogt kaže da su »misli u snošaju s mozgom kao žuč s jetrima ili urin s bubrezima«. Kemičar Bubanović napisao je u svojoj knjizi »Iz moderne kemije« (izdala Matica Hrvatska g. 1929.), da u nekakvoj »vodi pliva takav materijal, u kojem se nalazi sijelo naše duše«. Nama, međutim, nije svejedno i ne možemo dopustiti da se ovako u ime moderne kemije iskrivljuje psihologija. Da naša duša nigdje ne »pliva«, razabrat ćemo podalje, a sad još jedanput dobro isporedite na jednoj strani djelujući mozak, a na drugoj strani svijesno doživljujući ja — pa se pitajte, da li je to jedno isto!

Što je djelujući mozak?

Tijelo, komad živog tijela; sastoji od nebrojeno dijelova (stanica), koji imadu neku veličinu i oblik, te su jedni izvan drugih; tu njihovu vlastitost zovemo protežnost i kolikoća (kvantitet). Mozak je osjetilno pojavan, tj. možemo ga vidjeti, doticati, vagati itd. Djelovanje mozga znači ono što se događa ili zbiva u mozgu kao u nosiocu i uzroku djelovanja.

Sad s njime usporedite »svijesno doživljujući ja«! Kako ćete znati, da li je svijesno doživljujući ja = skup moždanih stanica i njihovo djelovanje?

Moji doživljaji pripadaju svijesno meni, mojem »ja«, pa kad bi oni bili isto što djelovanje mozga, onda moramo reći da moždano djelovanje svijesno pripada mojem ja. Ali, znamo, djelovanje mozga pripada mozgu, mozak je nosilac tog djelovanja. Dakle bismo morali reći da je mozak = ja. Svijesni su naime doživljaji samo u onom slučaju moždane funkcije, ako pripadaju mozgu: za doživljaje pak znamo da pripadaju jastvu, dočim moždane funkcije pripadaju mozgu. Dakle nije svijesno doživljajući ja isto što mozak. Kad bi to bio, mi bismo morali svoj »ja« osjetilno opažati (kako možemo opažati svačiji mozak), a mozak bismo morali svijesno (neosjetilno) opažati (kašto svijesno znademo za svoj ja). Svijesno doživljujući ja bio bi — ako je istovetan s mozgom — sastavljen od protežnih dijelova, kako smo spomenuli za mozak, tj. moj ja ne bi drugo bio nego tjelesna stvar s protežnim dijelovima, a svijest o mojem ja (samosvijest) kaže mi da nije tako.

Dakle: svijesni je život sasvim različan od tjelesnog (moždanog) djelovanja, i zato kažemo da je netjelesan, netvaran, nematerijalan.

Da li svijesno doživljajući ja nastaje (izvire) iz moždanog djelovanja?

Pazite na ove dvije riječi: 1) biti različan i 2) nastajati. To su dvije riječi i ne znače jedno te isto. Nakon što smo dokazali da je svijesno doživljujući ja sasvim nešto različno od moždanog djelovanja, još time nijesmo dokazali, da svijesno doživljujući ja ne nastaje u mozgu. Jer on bi mogao iz mozga nastajati i onda, ako priznamo da se međusobno sasvim razlikuju.

Tko pozna ustrojstvo svijesnog života i građu mozga, taj uviđa da u mozgu ne može nastajati nešto što je njemu sasvim protivno po čitavoj svojoj naravi. Jer svijesni je život posve nematerijalne naravi, pa kad bi nastajao u mozgu ili kad bi ga mozak proizvađao, to znači da bi iz mozga proizlazilo nešto česa u njemu nema.

Ja imam svijest o samom sebi ili ja imam samosvijest. To će reći, ne samo da ja znam za svaki svoj doživljaj, tj. ne samo da sam sebi svijestan svega što doživljujem, nego ja mogu da sam sebi svijestan ili da znadem i to, da su doživljaji upravo moji, da pripadaju meni ili mojemu ja. Kad to ne bi bilo sigurno da to znadem, onda ne bi na svijetu bilo više nikoje sigurnosti. Šta mi dakle jamči ili dokazuje moja samosvijest? Svjedoči mi ovu neoborivu činjenicu, da između mojih svijesnih doživljaja i vlastitog moga »ja« neposredno znam ili opažam takav odnošaj, da je ja nosilac (subjekt) doživljaja. »Nosilac« utoliko, što doživljaji pripadaju meni, ja ih nosim, nalaze se u meni i ostaju u meni (oni su imanentni).

To je jedno, a drugo što pouzdano znam iz vlastite samosvijesti, jest to, da sam ja ujedno uzrok svojih doživljaja. To će reći, ja sam njihov izvor (počelo), onaj koji proizvodim svoje doživljaje. Moji su doživljaji s mojim »ja« u odnošaju uzročnosti (kauzalnosti); dakle ne samo u odnošaju pripadnosti mojem »ja« kao nosiocu, nego i kao svom uzroku. Doživljaji, naime, ne bi ni egzistirali, ne bi ih ni bilo, kad se ne bi rađali u jastvu ili u djelujućem ja: od jastva zavisi njihovo biti ili ne biti. Svak od

Vas vrlo dobro zna i može da kaže ovako: ja sam onaj, koji sam odlučio da učinim ovo ili ono, koji ovo hoću, a ovo neću, koji pazim što sad radim, koji sad hoću da se nečega sjetim, da se nečemu domislim, da iz svoje svijesti otklonim neke misli i predodžbene slike itd.

Nakon što smo već prije dokazali da svijesni ja nije isto što mozak, a sad smo evo dokazali da je svijesni ja nosilac i izvor svojih doživljaja, onda je time jasno dokazana neistinitost materijalističke tvrdnje, da je mozak izvor i nosilac svijesno doživljujućeg ja. Kad bi to bila istina što kažu materijalisti, onda nam samo jedno preostaje: da razorimo našu samosvijest, tj. da ne vjerujemo ni onome što nam svijest jasno kaže kao istinu: — ako bi pak do toga došlo, onda već ne znamo, da li egzistira »ja« i da li smo uopće normalni.

Moglo bi se prigovarati ovako:

Svijesni se život razvija zajedno s mozgom. Promjene u mozgu izazivaju promjene svijesnog života. Kad mozak oboli, poremeti se i svijesni život.

Ali ovi prigovori ne dokazuju da bi svijesni život bio isto što mozak, ili da nastaje iz mozga, nego samo toliko, da je on zavisan od mozga. U pisanju je čovjek zavisan od pera, a u guslanju od žica na guslama; puknu li žice, polomi li se pero, ne možemo ni pisati ni svirati, ali nijesmo izgubili sposobnost pisanja i sviranja, jer ta je sposobnost sasvim nešto drugo nego pero i gusle. Tako je i svijesni život drugo nešto nego mozak. Klin nije odijelo, koje na njemu visi, a ipak rasklimani i istrgnuti klin utječe na visenje odijela, kaže Bergson.

Da li ja egzistiram kao subjekt i uzrok svijesnog života, tj. kao duša?

Val materijalizma nije mogao poplaviti naš svijesni život! Svijesni je život ostao nešto nematerijalno. Spasili smo se od materijalizma, odbili smo njegovu prvu navalu na svijesni naš život. Obranili smo svijesni život od materije. Pokazali smo da on nije materijalan, nego je za razliku od materijalnosti duševan ili psihičan. Materijalisti na jednu, a psihisti na drugu stranu!

Jedni bi htjeli samo duševni život, a drugi još
Sad se počinju psihisti međuse boriti! Zašto?
osim toga i dušu. Nazovimo ove druge, koji priznaju dušu, supstancijalisti. Šta to znači?

Ja kao supstancijalist kažem, da duševni život ne »lebdi u zraku« sam za sebe, nego da se nalazi u nečemu, upravo da se nalazi u nekome, koji ga doživljuje. Taj netko neka se zove subjekt ili svijesno doživljujući ja. Doživljaji su u njemu, a on kao da ih nosi (njihov je »supstrat«). On egzistira samostalno, ne u kome drugome. To treba da mislimo kad kažemo, da je subjekt duševnog života nepripadan ili supstancijalan. Ja kao subjekt svojih doživljaja podjedno sam subjekt svijesnog znanja o svojim doživljajima. Napokon, ja sam i njihov uzrok (izvor, počelo), tj. ja nisam pasivan kad doživljujem, nego sam aktivan ili tvoran. Takav subjekt i uzrok zovemo duša (psihé).

Nije tako, kažu antisupstancijalisti, koji su podijeljeni u asocijativne i aktualitetne psihologe. Slažu se u tome, da svijesni život ne izvire u supstancijalnoj duši; duša ili svijesni ja nije nešto drugo nego svijesni

život; svijesni život samo je udruženje (asocijacija) svijesnih doživljaja — kažu asocijativni psiholozi — ili trajno čuvstvo životne aktivnosti, kažu aktualisti.

Nemaju pravo ni jedni ni drugi. Prvi imadu samo u toliko pravo što kažu, da se u našoj svijesti mnogi doživljaji međusobno združuju, kao da čine jedno društvo; kad sebi na pr. predočim svoju rodnu kuću, onda mi same od sebe dolaze u svijest i druge slike iz moga rodnog kraja. Ali zar je sav naš svijesni život samo takovo udruženje? Nipošto. Nauka o svijesnom životu (psihologija) danas je već posve oborila takovo tumačenje, kome je preteča bio Hume. On kaže da »ja« nije drugo nego »svežnjić« svijesnih doživljaja. Osobito würzburška škola (Külpe, Ach, Bühler, Messer, Selz, Lindworsky i dr.) ponovno su utvrdili, da se mišljenje i htijenje ne može svesti na asocijacije. Kad ja sastavljam čitavu ovu svoju raspravu, onda to sigurno nije samo skup udruženih i zapamćenih slika o izvanjskom svijetu, neovisno o mojem radu i nastojanju, nego sam ja pri tom poslu zaposlen ili aktivan. Kolikoput učitelj kaže đacima: pazite sad na ovo sad na ono, povežite jedno s drugim, stavite jedno u odnošaj s drugim, gledajte što je prije bilo pitanje a što sada! Pokušajte si zadati jednu računsku zagonetku, pa ćete vidjeti kako treba biti aktivan u njenu rješavanju. A kod htijenja? Ako Vi sebi preduzmete da ćete nešto učiniti, onda se valja latiti posla; nije dosta zamisliti neki rad, nego treba htjeti, treba se odlučiti, treba izvesti. Neki ljudi samo pripovijedaju kako bi trebalo svašta učiniti, silne pothvate zamišljaju i drugima preporučuju — a ništa sami ne rade: tu nema aktivnosti, radinosti, djelatnosti. Volju za rad ima onaj, koji je uzrok rada, koji nešto proizvodi, koji ima snage da sebi neki cilj

postavi i onda prema njemu radi. Sve je to daleko više nego asocijativna pasivnost.

Zato aktualisti priznaju i upravo ističu aktivnost svijesnog života. I to je sve što priznaju. Wundt, Paulsen, Jerusalem, Höffding, Ebbinghaus, Jodl i drugi kažu uglavnom, da je u svijesnim doživljajima donekle ista aktivnost, i da svijesni ja nije drugo nego sama svijest ove životne aktivnosti. Ali, pitamo: tko je to sebi svijestan? Zar nema subjekta? Ono što pojedini ja doživljuje, to je njemu u svijesti nazočno; njemu, dakle svijesnom subjektu. »Svijesno znati« ili ne znači ništa, ili znači upravo to, da je nešto znano u odnošaju s nekim koji to zna, tj. sa subjektom. — Da, reći će aktualist, neka bude, ali taj subjekt nije ipak supstancijalan, jer supstancija znači samo materijalni subjekt tjelesnih, opažajnih pojava, tj. ono stalno i nepromjenljivo, što mi ne poznamo, nego samo pretpostavljamo kao izvor gibanja, koje osjetilno u svijetu opažamo. No mi pitamo: tko kaže da baš samo to znači »supstancija«? Ni mi ne bismo bili supstancijalisti, da taj izraz uzimamo po njihovu tumačenju. Ali mi ga (s Aristotelom) uzimamo samo kao posebni način egzistencije, tj. kao ono nešto stvarno (realno), što ne egzistira u drugom, a niti mora da bude materijalno, niti mora da bude nepromjenljivo, niti nama nespoznatljivo. Doživljujući ja jest takav supstancijalni subjekt (duša) zato, jer je svijesni život nešto realno, što ne egzistira samostalno ili samo za sebe; to bi naime značilo da doživljaji nastaju iz ništa i da »lebde u zraku« kao na pr. da egzistira šetnja bez nekoga tko šeće, čitanje bez ikojeg čitaoca itd. Duša nije nešto ukočeno i sasvim nepromjenljivo, nego se razvija svijesnim životom, koji nije ništa drugo nego očitovanje duše.

Lotze, Brentano, Külpe, Becher, Messer i drugi usvajaju (i ako ne svi bez kolebanja) ovu Aristotelovu nauku; pa ima pravo Bühler kad veli, da se moderni psiholozi u mnogim točkama vraćaju k Aristotelu.

Šta dakle učimo mi supstancijalisti?

Svijesni se život nalazi u duši, tj. u subjektu, koji nikom više ne pripada, i utoliko kažemo da egzistira supstancijalno ili nepripadno. To možemo dokazati ovako:

Samosvijest mi kaže, da sam »ja« nosilac svojih doživljaja, jer ja sad mislim, ja se sad sjećam, ja sad hoću itd. U meni, u mojem »ja« nalaze se moji doživljaji, i ja ih sam proizvodim. U mojoj svijesti se uvijek nešto događa, zbiva, ja nešto radim kad god doživljujem, a nema rada ili djelovanja bez nekoga tko radi, kao što nema ni gibanja bez ičega što se giblje.

Doživljaji se mijenjaju, dolaze i prolaze, u tijeku doživljaja nema stalnosti, a »ja« ostajem trajno isti. Dakle moj »ja« ne egzistira prolazno, momentano, nego ostaje sam u sebi isti. Doživljaja ima vrlo mnogo, a ja nije mnogostruk, nego je jednovit. Ne bi moguće bilo nekog odgajati, obrazovati, kad bi taj netko bio samo skupina prolaznih događaja. Kako bi u tom slučaju bilo moguće da se ja sad sjećam, što sam jučer i pred više godina doživio? Kako bi ja mogao kroz više godina nešto učiti, spajati prijašnje sa sadašnjim, upoređivati jedno s drugim — kad »ja« ne bi ostao isti uza svu promjenu svijesti? Sadašnji i prijašnji »ja« ostaje isti, a svijesni se život mijenja. U meni mnogošta ostaje zapamćeno, čega i nema momentano u svijesti. Kad bi »ja« bio samo svežnjić svijesnih doživljaja, tko je onda, pita Liebmann, ovu interesantnu činjenicu opazio; zar je taj svežnjić zapazio da je on svežnjić? Psiholozi su (kaže on dalje) analizirali jastvo, konstruirali, pa čak ga i anulirali, ali su pri tom uvijek zaboravljali, da za analiziranje itd. mora biti netko koji te operacije izvodi.

Danas se, rekosmo, sve većma vraćaju psiholozi na staru (aristotelsko-skolastičnu) nauku, da je izvor svijesnog života supstancijalni duševni ja ili duša. Neki drže da to barem nije nemoguće. Na psihološkom kongresu u Münchenu (1925) i eksperimentalni psiholozi zastupali su stajalište, da doživljajni kompleksi nijesu samo zbroj nego jedinstvena cjelina, i da sav duševni život bazira na jednoj cjelovitosti koju zovemo osoba. Ovaj osobni ja, kaže Külpe, kao sa prijestolja monarhički uređuje svijesni život.

Čovjek je dakle dvobiće: sastoji od tijela i duše.

Kakve je naravi duša?

Duša nije sastavljena od tjelesnih dijelova, i zato ne može propasti tjelesnim raspadanjem

Svijesno doživljujući ja ili duša nije sastavljena od prostornih (kvantitativnih) dijelova, ona je prostorno nesastavljena ili kvantitativno jednostavna supstancija. Duša ne sastoji od materijalnih dijelova: nematerijalna je. Zašto? Jer se inače ne bi moglo u jednom ja ujediniti složeno znanje, dugotrajno razmišljanje, sjećanje sadašnjeg ja na nekadašnje doživljaje.

Šta slijedi iz jednostavnosti svijesnog ja (duše)? To, da duša ne može, kao tijelo, raspasti se u sastavne dijelove, kad ih i nema. A život prestaje samo tako da se nešto raspada, da dijelovi prestanu biti

povezani u jednu radnu (funkcionalnu) cjelinu. Ako pak duša nema sastavnih dijelova, znači da ona ne može da prestane živjeti raspadom svojih dijelova. Budući da čovjek ima netjelesnu, nematerijalnu, nesastavljenu ili jednostavnu dušu, tj. nešto takovo, što nije komponirano od protežnih dijelova (koji su prostorno jedan izvan drugoga), — zato se ona i ne može dekomponirati, rastaviti, raspasti u svoje protežne sastojine. Prema tome, kad se nakon smrti stane raspadati naše tijelo, ne raspada se i duša; ona ne propada ili ne ugiba na taj način kao tijelo. U svojoj netjelesnoj (imaterijalnoj) naravi duša nema razloga da prestane egzistirati jednako kašto živo tijelo, naprotiv, u toj je njezinoj naravi razlog da nije podvrgnuta tjelesnoj smrti ili prestanku života. Iz iskustva znamo da su prolazne samo sastavljene stvari; one su prolazne na temelju toga što prestane radna sveza među sastavnim dijelovima (Rehmke). Kad kažemo da nešto propane, da ga nestaje, to znači da su se rastvorili, rastavili, razlučili oni dijelovi, koji su se prije propasti držali zajedno povezani, — a toga nema kod duše (Cicero). Duša dakle nema u sebi klicu prolaznosti, ona ne može umrijeti sama po sebi. A sad ćemo vidjeti, da ona ne mora propasti radi tjelesne smrti, tj. tjelesna joj smrt ne oduzima mogućnost egzistencije i života.

Duša je beztjelesni ili duhovni izvor razumnog života (mišljenja i htijenja) — i zato je besmrtna

Čovjek je sastavljen od duše i tijela, pa zato nije isključena mogućnost, da duša pogiba (prestaje egzistirati) poradi toga što ugiba tijelo. Pretpostavimo li naime da je duša odvisna od tijela, tako da ne

može egzistirati bez njega, jasno je da će prestankom tjelesne egzistencije (ili tjelesnom smrću) ujedno prestati život duše. Uzmite ovaj primjer: ja sada držim pero u ruci i pišem, pa kad bi u tom hipu umro, i da sad zauvijek klone ruka, ne bi moguće bilo da pero dalje piše, jer je ono ovisno o živoj ruci. Ako je, recimo, tako i s našom dušom, da je naime posve ovisna o tijelu, dakako da će uslijed tog odnošaja ovisnosti od tijela uginuti.

Mi smo sad, prema tome, stupili pred novo pitanje: da li je duša spojena s tijelom na taj način, da je o njemu sasvim ovisna — ili nije?

Na ovo pitanje možemo odgovoriti jedino tako, da izvidimo, da li je sav naš duševni život ovisan o tijelu. Jer kad bi se ispostavilo da nije — a mi ćemo dokazati da je mišljenje i htijenje od tijela neodvisni život —, onda otud možemo zaključiti, da je od tijela neodvisna i duša, koja je nosilac i uzrok beztjelesnog života.

Ako je duša neodvisna od materije, onda to puno više znači nego samo da nije isto što materija. Izraz »nematerijalna (imaterijalna)« uzeli smo dosad u tom značenju, da duša nije sastavljena od materijalnih dijelova, nego da je kvantitativno jednostavna. Ali sad kažemo drugo nešto: ne samo što duša nije po sebi materijalna (tjelesna), nego ona kao subjekt i uzrok svog života nije ni odvisna od materije. Nije doduše tako kod čitavog njezina života, jer osjetilni život (znanje i teženje) pripada osjetilima i kao materijalnom subjektu i uzroku, dočim razumski život (mišljenje i htijenje) ne pripada osjetilima niti u njima izvire: on nastaje samo iz duše, sama je duša njegov uzrok i subjekt. Zašto? Jer u razumskom životu nema nikoje osjetilne komponente, on nije kompo-

niran od materijalnih (osjetilnih, organskih, fizioloških) funkcija, nego je čisto duševna ili duhovna (spiritualna) aktivnost. To će trebati da dokažemo! A kad to dokažemo, onda ćemo otud izvesti, da je duhovna također duša — nosilac i uzrok razumskog života. Namjesto »duhovna« možemo sad opet reći »nematerijalna«, ali taj nam izraz sada znači: kao subjekt i uzrok razumskog života nije duša odvisna od materije, ne sačinjava (ne konstituira) ju materija, ona je konstitutivno jednostavna. Kad ja sad pišem, to pisanje nastaje iz ruke i pera zajedno: ruka s perom zajedno jest uzrok i subjekt pisanja; premda ruka nije isto što pero, ipak pero kod pisanja sudjeluje, tako da ova zajednica sačinjava izvor pisanja. Nije tako kod razumskog života! On ne nastaje iz duše i tijela zajedno, nego samo iz duše: ona je aktivna (djelatna) sama po sebi. A kad može da radi neodvisno od tijela, može da neodvisno od njega i egzistira.

Kako smo radi dušine kvantitativne jednostavnosti rekli da je po sebi nerazoriva, tako sad radi njezine duhovnosti moramo reći, da ona ne propada time što bude prekinuta veza s materijom. Pošto nije duša ništa materijalno, zato je u sebi nerazoriva, a pošto je ona duh, tj. nije (u svome razumnom životu) ni ovisna o koegzistenciji s materijom, zato nije razoriva niti sa prestankom osjetilnog (materijalnog, tjelesnog) života. Kad čovjek tjelesno umre, duša ostaje neumrla, besmrtna.

Potrebno je da situaciju potpuno raščistimo! Mi hoćemo na temelju svijesnog života upoznati narav duše, upravo hoćemo da dokažemo, kako u okviru svijesnog života imade takvih doživljaja, koji ne pripadaju duši i tijelu zajedno, i koji ne izviru iz duše

i tijela zajedno (tj. koji nijesu psihofizički ili psihofiziološki), nego su čisto duševni, čisto psihički ili duhovni (spiritualni). Kad osjetilno opažamo, osjetilno težimo i čuvstvujemo, svi su ovi doživljaji psihofizički, tj. nalaze se u duši zajedno s osjetilnim organom. Ali sad dolazi nova serija doživljaja, a to je mišljenje i htijenje. Kad mislite i kad nešto hoćete i kad zajedno s ovim doživljajima imadete različita čuvstva, — onda svi ovi doživljaji zajedno čine razumni ili neosjetilni život. Zašto neosjetilni? Jer ovi doživljaji ne uključuju u sebi nikakvu materijalnu komponentu, oni su čisto duševni. Pošto su takovi, zato je i njihov uzročni subjekt samo duševan. To znači, da duša kao izvor neosjetilnog života nije ovisna od materije; duša nije sastavljena od materije, ne uključuje u svojoj naravi materiju. Prema tome kažemo, da je duša konstitutivno jednostavna (nematerijalna) ili duhovna. To će reći, organska komponenta ne sačinjava sve naše doživljaje: ne sačinjava doživljaje mišljenja i htijenja. Svi osjetilni (senzitivni) doživljaji — opažanje izvanjskog svijeta, osjetilno teženje i čuvstvovanje — pripadaju ne samo duševnom, nego ujedno i tjelesnom (organskom, fizičkom) subjektu i uzroku, tj. kad ja na pr. gledam, onda se taj moj duševni doživljaj gledanja nalazi ne samo u duševnom ja (= u meni koji gledam ili vidno opažam), nego i u živom tijelu (oku i mozgu). Ali nije tako i onda kad ja mislim i kad hoću; doživljaji mišljenja i htijenja nastaju doduše u ovisnosti od osjetilnih doživljaja, ali ta ovisnost nije takova, da bi mišljenje i htijenje pripadalo također organskom subjektu: kad ja nešto mislim i hoću, onda se ovi doživljaji nikako ne nalaze u tjelesnom subjektu i uzroku. Misli i odluke (razum i volja) neovisne su

o tjelesnom subjektu, njihova je supstancija i uzrok samo duša, a ne i tijelo. Zato kažemo da je mišljenje i htijenje duhovna (u punom smislu nematerijalna) aktivnost.

Otkud to znademo ili čime to dokazujemo?

Iz samog mišljenja i htijenja. Ako ih (psihologijski) proučavamo, razbiremo da u čitavom misaonom i voljnom radu nema ni traga nekom moždanom (fiziološkom, materijalnom) događanju. Materijalna, organska, senzitivna komponenta sasvim ispada iz građe (strukture) razumskog i voljnog života. Dakle je taj život samo u duševnom subjektu i zato ga baš zovemo čisto duševni ili čisto psihički (ne psihofizički) ili spiritualni, duhovni. Duša je duh, ukoliko je beztjelesni izvor razumski-svijesnog života. Duša je ovisna od materije (tijela) samo utoliko, što je od materije ovisan osjetilni život, a od njega je ovisan neosjetilni život tj. naše mišljenje i htijenje. Mi naime na temelju osjetilnog znanja dobivamo one predmete, o kojima mislimo i koje hoćemo; mišljenje je samo u postanku svojih predmeta ovisno od materije.

Da bi duša prestala egzistirati, nema dakle razloga ni s te strane, koliko bi nužno po svojoj naravi bila ovisna o tjelesnoj supstanciji. Ona to nije, pa zato tjelesna smrt ili prestanak tjelesnog života ne utječe na egzistenciju duše: ona ostaje neumrla i kad čovjek umre, ona je besmrtna i kad smrću prestanemo živjeti. Prestane dakako čitav čovjek živjeti, jer čitav čovjek sastoji od tijela i duše, pa kad tijelo prestane živjeti, nema više čovjeka, preostaje tijelo bivšeg čovjeka. Zar ništa više ne preostaje nakon smrti? Ostaje duhovna duša.

Sad je jasan postupak našeg dokazivanja i njegov cilj: hoćemo da dokažemo neumrlost duše, i to na temelju njezine duhovne naravi, a to ćemo opet dokazati na temelju toga, što je duša izvor razumnog života (mišljenja i htijenja), koji je duhovne naravi.

Mišljenje je duhovna aktivnost duše

Bek oka ne vidim, bez uha ne čujem. Vidni, slušni i drugi osjetilni živci funkcioniraju kad god ja osjetilno opažam stvari u izvanjskom svijetu. Živčano, napose moždano djelovanje zovemo fiziološko ili organsko-fizičko. Živo tijelo (organizam, živi mozak) surađuje kod osjetilnog našeg shvaćanja ili znanja. To je znanje svijesna (duševna ili psihička) aktivnost, ali je komponirana s fiziološkom, materijalnom; zato kažemo da nije čisto psihička, nego »psiho-fizička«. Šta se nalazi u našoj svijesti kad osjetilima opažamo izvanjske, tjelesne stvari? Ja sad vidim ovog čovjeka, sad ovaj stol, dakle svakiput pojedinačni ili individualni predmet, kako je konkretno nazočan, sa svojim tjelesnim svojstvima (tako velik, takvog izgleda, težak, tvrd, te boje itd.).

Osim osjetilnog (senzitivnog), mi imamo također neosjetilno ili misaono (razumsko) znanje. Mi naime možemo pojmiti razne stvari, možemo o njima suditi, tj. tvrditi nešto o njima ili poricati, možemo zaključivati, dokazivati — u riječ »misliti«. A ovaj misaoni način znanja sasvim je drukčiji nego senzitivni. Sposobnost mišljenja nazovimo razum. Da sad vidimo, u čemu sastoji mišljenje, kakav mu je sastav ili gradnja? Ako bolje pripazimo, uvidjeti ćemo da je misaona aktivnost nefiziološka, čisto psihička ili spiritualna, tj. po svojoj naravi nekomponirana s materi-

jalnom komponentom (sa živim tijelom, sa moždanim djelovanjem).

Kolikoput u životu razmišljate da li je tako ili nije tako! Kolikoput biste htjeli doznati neku istinu, pa se raspitujete, čitate i sami, možda mučno i dugo, razmišljate. Tako je. Nije tako. Tvrdim. Poričem. Sigurno znam da je to istina. Znam da ovo nije istina. Ja tako sudim. Razmišljao sam i napokon spoznao istinu. Trebalo je i stoljeća dok su ljudi upoznali neke istine. Potrebna su bila istraživanja, dokazivanja, raspravljanja, zaključivanja. Sve to zovemo mišljenje. Nastajale su vrlo mnoge nauke ili znanosti, a ljudi od znanosti hoće da mišljenjem nešto doznaju. Nije uvijek tako dalek i težak put do istine. Ja tvrdim da je ovaj stol četverouglast. Znam da je to istina. Tvrdim da $2 \times 2 = 4$, i sigurno znam da tvrdim istinito. Dakle kad god izričem samo jedan sud, i onda kad više sudova zajedno spajam, — ja mislim. Čak i pojedina misao ili pojam spada na mišljenje. Sad imam pojam slobode, pojam pravde, brojke, trokuta, ptice, ribe, čovjeka, drveta itd.

Ako pripazite na vlastite doživljaje, razabrat ćete da mi zaista na različne načine mislimo. Upravo na tri načina: 1) kad spajamo dva ili više sudova u jednu cjelinu, 2) kad naprosto sudimo, i 3) kad samo pojmimo nešto.

Čitajte novine, čitajte knjigu: zar ne da morate neprestano vezati misao uz misao ako hoćete da razumijete čitav sadržaj! Vi razumijete smisao svake pojedine izreke, ali opet sve izreke treba svijesno povezati u jednu cjelinu. Jedno slijedi iz drugoga, jedno se izvodi iz drugog; tek po cjelini dobivaju i dijelovi potpuni smisao. Ako hoćete sastaviti pismo, Vi razmišljate kako da jedno s drugim povežete ili

spojite u smislenu cjelinu. Đak ne može potpuno shvatiti ili razumjeti nešto novo što čuje na predavanju u školi, ako to ne nadoveže na ono što mu je otprije poznato. Mišljenje je dakle vrlo složena radnja, koja spaja (sintetizira) jedno s drugim, stavlja u odnošaj jedno s drugim (relativira).

I svaki pojedini sud takova je radnja. Kad kažem »čovjek«, razumijem značenje te riječi, imam pojam o čovjeku, ali suda još nemam. Sad ću ga izreći: »čovjek je podvrgnut smrti.« Eto, sad spajam (sintetiziram) pojam čovjeka i pojam smrtnosti. To je jedan općeniti sud, jer općenito za svakog čovjeka važi da je smrtan. Ako za pojedinca (Petra) kažem da je pošten, to je pojedinačni sud. Pojedinačni su na pr. i ovi sudovi: ova soba je topla, ovaj stol jest četverouglast, težak, tvrd itd. Ovakve sudove mi izričemo prema našem opažanju (vidnom, dodirnom, temperaturnom . . .), tj. mi spajamo ovu opaženu sobu s toplinom, ovaj opaženi stol s oblikom, težinom itd. Ali ima još i drugačijih sudova, ne samo takovih gdje spajamo pojmove na osnovi opažanja. Sunce se kreće nad zemljom — to je opažajni sud, a znanost nam kaže obratno: zemlja se kreće oko sunca. Prvi je sud opažanjem stečeno znanje ili obično naše iskustvo (empirija), a drugi je znanstveno iskustvo, tj. znanje do koga se došlo pažljivim istraživanjem ili promatranjem, po osnovi udešenim ispitivanjem. U iskustvenim (empiričkim) znanostima ima mnoštvo sudova, koji ne izriču samo pojedine opažene činjenice, nego ono što je svima zajedničko, glavno, stalno ili nepromjenljivo, nužno ili zakonito, bitno. Tako je bitno svakom živom tijelu ili organizmu da jednoć prestane funkcijonirati kao živa cjelina. A matematičke znanosti? U njima imade

mnogo sudova, koji nijesu iskustveni, utoliko što bez ikojeg opažanja znamo da su istiniti, na pr. $2 \times 2 = 4$, zbroj kuteva u trokutu iznosi 180^0.

Jamačno već uviđate, da je mišljenje mnogostruko složeno naše doživljavanje. Različite su funkcije, koje sačinjavaju čitavi proces mišljenja. Ja koji ove retke pišem, i Vi koji ih čitate, svakako nešto radimo ili djelujemo; mi smo pri tom djelatni, aktivni. Kakva je naša misaona aktivnost, energija?

Šta se događa ili zbiva kad hoću da shvatim značenje riječi »čovjek« ili da pojmim »čovjeka«? Ako hoću da znam šta je svaki čovjek, ili ako hoću da upoznam bit njegovu, svakako moram razlikovati bitno od nebitnog, općenito od pojedinačnog, ono što je svima zajedničko i nepromjenljivo od onoga što je pojedinačno, promjenljivo. Kod Petra opažam ove osobine (veličinu, oblik ...), kod Pavla drukčije itd. O svima ću imati jedan pojam onda, ako od tih osobina razlikujem ono što je kod svih nepromjenljivo: svak je od njih nešto »živo s raznim osjetilima (vidom, sluhom, dodirom ...) i sa razumom«. Ovo nepromjenljivo ili bitno morao sam oduzeti (apstrahirati) i zasebno shvatiti. U opaženim pojedincima nalazi se zajedno bitno s nebitnim, pa zato moram tu cjelinu rastaviti ili raščlaniti (analizirati), a sve što je bitno shvatiti zajedno ili spojiti (sintetizirati). Opažene ljude moram s drugim opaženim živim bićima uspoređivati. A kod svega se tog posla obazirem ili osvrtam (reflektiram) na ono što sam svojim opažanjem doživio. Eto, kako je složena naša aktivnost kod poimanja!

A kod suđenja? Opet imamo spajanje. Pomišljam na četverouglasti oblik, i sad se njime svijesno upravljam ili usmjerujem na ovaj opaženi predmet (papir)

i tvrdim: taj je predmet četverouglast. Kod te sam tvrdnje siguran da je istinita. Napokon, iz više sudova možemo doznavati istinu. Sposobnost da možemo spoznati istinu, neoborivi je dokaz, da u čovjeku živi nešto duhovno; jer svijest istine ne uključuje baš nikoju vezu s našim organizmom. Istina je kruh duha (Malebranche); i kad mi ne bi suđeno bilo, kaže Seneca, da posjedujem istinu, ne bi smisla imalo da sam se i rodio. Mi smo doduše, rekao je Newton, kao djeca na obali morskoj, koja se igraju i raduju ako katkad nađu glatki šljunak ili veću školjku, — dok je ispred nas neistražen ocean istine. Ali zar nas tijelo vodi u traženju istine? Tko bi to tvrdio, mora reći da je i sama istina nešto tjelesno.

Gledamo li dakle na samu misaonu radnju (aktivni proces), moramo reći da je duhovne naravi, tj. da ne uključuje nikoje materijalne komponente.

Sad ogledajmo predmete mišljenja! Mi možemo shvaćati sasvim nematerijalne predmete, na pr. istinu, pravdu, slobodu, krepost, dušu, Boga itd. Mi možemo i materijalne predmete shvatiti na nematerijalan način, na pr. kad pojmimo šta znači čovjek, životinja, drvo, trokut itd., a da pri tom ne pomišljamo na ništa pojedinačno i konkretno, dakle sasvim drukčije nego kod osjetilnog znanja.

Duhovnost mišljenja možemo razabrati osobito kod samosvijesti. »Ja sam svijestan samog sebe« znači da ja znam za svoj vlastiti ja, tj. (u samosvijesti) sudim ovako: »egzistiram ja, koji sam drugo nešto od svojih doživljaja i od svega što nije ja«. Kako je moguće doći do takovog suda? Jedino na taj način da se ja (slikovno rečeno) okrenem ili osvrnem ili reflektiram na samog sebe: »ja« je subjekt refleksije i podjedno njezin predmet (objekt). A zar bi to

moguće bilo, kad bi taj »ja« bio ikako odvisan od materije, tj. od nečesa što je prostorno protegnuto i sastavljeno od dijelova?! Kad bi doživljaji i njihov ja bili složeni, recimo, kao prsti na ruci, ili kad bi makar bili samo odvisni od takovih tjelesnih (moždanih) dijelova, isključena je mogućnost da bi postojala samosvijest, — jer ona postoji kao jedinstvena, skroz jednostavna spoznaja, koja u sebi sadržaje tvrdnju o egzistenciji jastva. Pošto samosvijest iskazuje jedinstvo, nedjelivost, zato je ona sasvim različna od materijalnog događanja i ne može da proizlazi iz neke funkcionalne sveze u mozgu. Djelatnost mozga rezultira iz sastavljenih njegovih dijelova, pripada mozgu kao svom supstratu i odvisna je od njegovih promjena, dočim samosvijest ostaje trajno ista i njezin je nosilac svijesni ja. U samosvijesti neposredno znam za svoj ja, dočim za mozak ne znam tako, niti bih znao za njega da mi nije tko rekao ili da ga nijesam vidio.

Iz svega proizlazi da je razumski ili misaoni život duše jedna neorganska djelatnost. Sa životinjama imamo zajednički život vegetacije i senzacije, i taj je život odvisan od tijela, vrši se po materijalnim organima. Kad na pr. doživljujem to da gledam jednu kuću, jedno drvo, ili da sebi (u fantaziji) predočim jedan predmet, takav je doživljaj nastao u organu koji duša oživljuje. Životinjska je duša materijalni princip, u koliko može da bude samo u materiji i s njom zajedno radi. Kod životinje ne nalazimo razumski život kao kod čovjeka, jer sva životinjska djelanja možemo protumačiti na osnovi organskih sposobnosti. Ali kad bismo i mi imali samo organske sposobnosti, onda bismo po njima mogli znati samo za pojedinačne osjetilno opažene stvari, a naprotiv

smo dokazali da možemo o stvarima osjetilnog svijeta imati opće pojmove, pa čak da možemo pojmiti i neosjetilne stvari. Dokazali smo također da možemo suditi, zaključivati ..., a takvi naši čini ne proizlaze iz organskog subjekta; ne samo da za njih neposredno ili svijesno znamo (dočim ne znamo tako za organski subjekt), nego mi u misaonim činima ne pronalazimo ništa organsko: niti u samom procesu mišljenja, ni u njegovim predmetima, ni u njegovim zakonima, niti u cilju mišljenja, a to je spoznaja istine.

Dakle je misaona aktivnost neorganska (beztjelesna), a prema tome je i duša sposobna da egzistira bez organizma.

Duhovna aktivnost volje

Bi li to učinio ili ne bi? Promišljam. Imam razloga da idem onamo: kako bi mi ugodno bilo! Ali imam razloga i da ne idem: savjest (ćudoredna svijest) upućuje me da ne idem. Prosuđujem i biram. Kao da sam na raskršću između suprotnih pobuda (motiva). Sudim o jednom i o drugom. Odlučujem se. Tako hoću, to je moja volja.

Kadgod je izbor vrlo težak. Tko nije doživio borbu između prirođenog nagona, teženja za nekim ugodnim ili korisnim dobrom — i razuma, koji misli i dalje od onoga što je ugodno ili korisno, misli na moralnu dobrotu! Budi pošten, pravedan, pomogni sirotinju, ne kleveći, ne uzimaj tuđe, ne čini ništa što zabranjuje religija — i još mnogo drugih moralnih imperativa javlja se u svijesti prije nego se čovjek odluči na neki čin. Ja mogu sebi da postavim neki cilj kao zadaću života, prema kojoj ću udešavati svoj rad. Sasvim će biti drukčiji sav moj svakodnevni

život, prema tome da li sam se odlučio za ovaj ili onaj cilj, koji nastojim ostvariti svojim htijenjem. Neću da učinim ništa što se protivi mojem cilju. Hoću da živim u vezi s Kristom, po njegovoj nauci, — to mi je cilj, koji sam sebi odabrao. Stoji me mnogo muke i samopregora da po tom idealu živim, ali ja hoću da svladavam sebe, svoje nagonske težnje.

Pazite na ove riječi: »ja nešto hoću, ja nešto neću«! Ono što ja hoću to zovemo predmet htijenja; sad hoću slušati, sad čitati, sad pisati, sad šetati itd. Ono što hoću, svakako to i želim, za tim težim, to je predmet moje težnje. Ne težim za onim što mi je zlo, ne želim sebi zla, nego uvijek težim za nečim što mi je nekakvo dobro. Predmet teženja i htijenja zovemo dobro. Kakva dobra mogu ja željeti i htjeti? Zar samo osjetilna? Nipošto; samo onda, kad ja ne bi kadar bio shvatiti nikoje dobro osim osjetilnog, ne bih mogao, dakako, ni da težim za nečim što nije osjetilno. Ali ja nesumnjivo mogu da shvaćam i nešto takovo što je za mene poželjno i ako nije osjetilno. Ja mogu naime da mislim na nešto, da prosuđujem da li je nešto za mene dobro ili nije, mogu da se pitam: po čemu ili zašto je nešto dobro? Ja shvaćam samu dobrotu, dobro kao takovo, dobro uopće, a ne samo ovo pojedino osjetilno dobro; jer ja znam da mogu razlikovati jedno dobro od drugoga, procjenjivati dobra, stavljati ih u odnošaje vrednovanja, mogu da shvatim ne samo konkretno neko dobro, nego apstraktno, tj. kod pojedinih dobara mogu uzeti u obzir baš to ukoliko su dobra, pa o toj njihovoj dobroti mogu prosuđivati ili promišljati.

Kako vidite, htijenje ili voljna aktivnost vezana je na misaonu aktivnost. Pa kako je ova duhovna, jednako je takova i voljna aktivnost. Pošto predmet volje može biti nešto neorgansko, nematerijalno, zato je takova i sama volja; a predmet volje, vidjeli smo, nije samo osjetilno shvaćeno neko pojedino dobro, nego sve što god je u kome god pogledu dobro, može da bude predmetom moga teženja i oživotvorenja ili ostvarenja ili htijenja (a sposobnost htijenja zovemo volja).

Dosad smo duhovnu narav voljne aktivnosti upoznali po njezinu predmetu, a sad ćemo još ukratko razmotriti njezinu nenužnost ili slobodu; i to će nam biti dokaz, da je volja anorganska sposobnost.

Riječ »sloboda« nema baš nikojeg smisla u materijalnom svijetu; zato su materijalisti protivnici slobodne volje. U materijalnom (fizičkom, tjelesnom) svijetu vlada samo nužda; sve štogod se događa, biva nužno, po prirodnim zakonima. Prirodne nauke ispituju zakonitost prirode, to će reći, one za svaki događaj ili za svaku prirodnu pojavu traže njezine veze s onim uvjetima i uzrocima, od kojih dotična pojava zavisi. Sve što se događa, zavisi od nekog uzroka, nalazi se u odnošaju uzročne zavisnosti (uzročnosti, kauzalnosti). Biti zavisan od uzroka, još samo po sebi ne znači biti nužno zavisan; jer nipošto nije isključena mogućnost, da bi nešto nastalo od jednog uzroka, koji ne radi nužno, nego radi tako, da bi mogao i ne raditi, makar su ovdje svi potrebni uvjeti za rad. Upravo na taj način, nenužno, slobodno radimo i mi kad nešto hoćemo ili nećemo.

Materijalisti kažu, da je naše htijenje samo djelovanje mozga. Takvo bi djelovanje bilo, dakako, nužno, i to fizički ili materijalno nužno tj. kad ja nešto hoću, onda ova moja odluka, moja hotnja ne bi ništa drugo bila nego učinak ili proizvod moždanog uzroka, tj. takav jedan događaj koji mora na-

stati, kad se u mozgu nađu potrebni uvjeti za njegov nastanak. — Međutim, svi koji priznaju da svijesni život, pa prema tome i voljno događanje, nije isto što djelujući mozak, zabacuju materijalističko tumačenje o tjelesnoj (fizičkoj) nužnosti voljnog događanja. No ovi se antimaterijalisti opet međuse jako razilaze: jedni (deterministi) kažu da je volja u svom djelovanju duševno prisiljena, određena, prinuždena — dok drugi (indeterministi) dokazuju protivno. Mnogo se oko toga pitanja raspravlja, pa ćemo samo gdješta napomenuti.

Svi mi hoćemo živjeti, život nam je naravna potreba, u njemu nalazimo naše dobro; a oni koji neće da živu, koji sebi oduzmu život, osjećaju ga kao zlo i misle da će se riješiti zla oduzimanjem života (ne misleći, dakako, da je život moralna dužnost). Živjeti dakle, i to u dobrom smislu živjeti, tj. sa zadovoljstvom živjeti, — to je najopćenitiji okvir našeg teženja; naše težnje, želje i hotnje upravljene su ili usmjerene k općenitom dobru života. To leži u samoj naravi našeg života, tj. svega što danomice radimo kroz čitav život. Sve što radimo, cilja na to, da sebi zadovoljimo; potpuno zadovoljstvo ili sreća jest cilj, za kojim svi težimo. Mi idemo za tim, da od sebe odvraćamo svako zlo, u prvom redu što nam je neugodno i što nam je štetno. Jer mi smo po svojoj naravi tjelesna, osjetilna bića, pa je nešto za nas ugodno a nešto neugodno, nešto je za tjelesno naše održanje korisno a nešto štetno. Interes tjelesnog našeg života svakako je dakle mjerodavan ili odlučan za naše teženje, tj. mi smo po naravi prisiljeni ili prinuždeni da hoćemo tjelesni život kao naše dobro. To je općeniti cilj našeg htijenja, on leži u naravi samog htijenja. Koja su pojedina dobra, koja nas vode

k tomu cilju kao sredstva? Hrana, zabava, odmor, imovina, svakovrsna uživanja — sve to može da bude predmetom htijenja prema općenitom cilju našeg prirođenog teženja. Pazite što kažem: može da bude! Jer sad nastaje pitanje: moram li ja htjeti baš ono pojedino dobro, koje želim i za kojim težim i koje me upravo potiče (movira) da ga postignem ili da se za nj odlučim? Da li pojedino dobro ne samo što me potiče, nego zar me ono prisiljuje, određuje (determinira)? Je li, dakle, motiv ujedno uzrok htijenja, tako da to htijenje nužno proizlazi iz tog motiva? Da ili ne? — to je pitanje slobodne volje. Ako da, onda ja hoću jer moram htjeti, hoću ovo jer moram htjeti ovo; motiv je tu, i s njim je nužnost htijenja tu. Svejedno je, da li uzmemo jedan motiv sam za sebe, ili ga uzmemo zajedno s tjelesnim i duševnim sklonostima i raspoloženjima (dispozicijama); pitanje je upravo u tome, da li za svako moje htijenje mora da bude jedino odlučan ili determinantan pojedinačno motivirani duševni kompleks?

Ako se pažljivo obazrete na ono što ste učinili, pa uspoređujete pojedine Vaše čine, Vi ćete uvidjeti da je među njima razlika, utoliko što ne nastaju svi na jednaki način. Može se desiti da sam nešto učinio kao stroj (mehané), automatski, na vanjski poticaj izazvan uzvratio sam (reagirao), bez razmišljanja, nepromišljeno, bez refleksije, nužno. I kad reflektiram, ja sam nešto nužno učinio, jer mi je takva narav da ju nešto nužno privlači, a nešto ju odbija. Mene na pr. odbijaju, upravo gade mi se ljudi, koji ne samo da oduzimlju slobodu drugim ljudima, nego su ih poput razbojnika kadri mučiti; gade mi se klevetnici i egoisti. Naprotiv, kad nam tko učini uslugu, bude nam susretljiv, učini lijepo djelo, — mi smo nužno skloni

da mu ljubavlju uzvratimo. Tako mi koješta hoćemo i nećemo pokretani (movirani) sklonošću prema nečemu ili odvratnošću, čuvstvovanjem, težnjom odnosno zazorom, reagiranjem na nešto vrijedno ili nevrijedno, dobro i zlo. Izvor voljne aktivnosti (radinosti) jesam ja, volja je moja radna energija, ukoliko mi je nešto poznato i ujedno skopčano s čustvovanjem i teženjem. Ne samo da se u pasivnom ja nešto odigrava, nego je u meni (u samom jastvu) takova energija čustvovanja i teženja, koja proizvodi neki učinak. U toj proizvodnji može da dođe i do slobodnih ili nenužnih čina. Slobodan je onaj čin, koji nije nužno ovisan o konkretnom dobru, jer (i ukoliko) ja mogu ovo konkretno dobro staviti u relaciju s apsolutnim dobrom.

O jednom te istom konkretnom dobru možemo različito suditi, tj. mi možemo poželjnost kojeg predmeta dovesti u svezu s drugim kojim dobrom. Ako neko dobro potiče volju na djelovanje, a s drugog gledišta sudeći potiče nas drugo koje dobro na propust djelovanja, onda se ne može reći da volju nužno određuje na djelovanje isključivo onaj prvi poželjni predmet. Ali moguće da između više konkretnih dobara koje spoznajem, ipak jedno tako određuje volju, da volja nužno za njim teži! I to ne stoji; jer nijedno konkretno dobro ne može da bude adekvatan predmet neograničene težnje ljudske. Kad bi koje konkretno dobro imalo apsolutnu vrijednost za naše teženje, u tom bi se slučaju volja nužno odlučila za takvo dobro. Ali dogod razum uviđa, da nikoja konkretna dobra nisu apsolutne vrijednosti, ne može naša težnja biti determinirana konkretnim dobrima. Volja je dakle slobodna zato (objektivni razlog), jer sva ograničena konkretna dobra zajedno ne sačinjavaju apsolutno dobro, za kojim nužno težimo. Obzirom na zadnju svrhu (apsolutno dobro) sva su ograničena dobra tek sredstva, a u tima je volja slobodna. Subjektivni razlog slobodne volje jest to, što konkretno dobro možemo prosuđivati u relaciji s drugim dobrima. A ja znam iz iskustva, da meni uza svu motivaciju preostaje mogućnost da se, tako reći, s njom porazgovorim, da slušam jedan motiv (jer o motivu ja mogu suditi, a govor je izraz suđenja!) — i ne samo jedan, nego i koji god drugi, prvome suprotni. Mogu li ja to zaista? Zar je nemoguće da me privlači društvo i da podjedno mislim na to, kako mi savjest brani ovo društvo?! Očito je to moguće, pošto ja dugo pri tom promišljam, prosuđujem, da li bi išao ili ne, da li bi se odlučio ili ne! Na temelju prosuđivanja ja se mogu samostalno odlučiti kako god hoću. Dakle je prosuđivanje ona raskrsnica, koja omogućuje prelaz na jedno htijenje ili na drugo: u tom prosuđivanju (deliberaciji) leži korijen voljine nenužnosti ili slobode.

Kako ćete bez slobode protumačiti svijest dužnosti, odgovornosti, za tim mogućnost odgajanja, pojam karaktera i svih pravnih pojmova? Kad bi sve što čovjek radi, bilo po nuždi proizvedeno iz tjelesnih i duševnih sila, onda ne smijemo nikad nikoga osuđivati, kaošto ne osuđujemo fizičke nakaze, kaže Aristotel.

Zaključak o duhovnosti duše

Naša je zadaća bila pokazati, da mišljenje i htijenje nije osjetilna ili senzitivna aktivnost, i da prema tome nije po svom sastavu materijalna. Nematerijalne ili duhovne je naravi također hotimična pažnja, na pr. kad hoću da nešto pažljivo čitam ili pišem. Na-

dalje, sve što doživljujem, spaja se u meni sa starim, otprijašnjim mojim doživljajima u jednu cjelinu; ja sa onim što mi je već otprije poznato, shvaćam ili razumijevam (apercipiram) novo. Sav se duševni život razvija aperceptivno ili usvajanjem svijesnih sadržaja čitavom duševnom svojinom. »Mi možemo, kaže Eucken, otrgnuti se od okoline, od izvanjskih utjecaja, možemo se kao misaona bića suprotstaviti vanjskim podražajima, samostalno istupati i vlastitim djelovanjem stvarati kulturne vrednote i u sebi razvijati ličnost.« Naša je duša prema tome i nezavisna od tjelesnih funkcija, ona je duhovna. Duša mišljenjem »pokreće« materiju, i zato je ona duh. Ne možemo zamisliti ni protumačiti da bi čovjek bio kadar nešto stvarati prema sasvim nadosjetnim, idealnim, duhovnim (sad ovaj izraz u značenju razumskog i voljnog vrednovanja!) vrijednostima, kad duša ne bi bila duhovna. Zar su sve knjige, u kojima se nalazi znanstveno-kulturno dobro čovječanstva, plod tjelesnog događanja?! Zar mozak sudjeluje kod toga, kad naše misli upravljamo prema istini? Kako može mozak prosuditi, da li je nešto istina ili nije? Zar se može na osnovi energije mozga protumačiti činjenica, da mi razlikujemo istinu od neistine? Kad bi svaka naša spoznaja bila nužno određena moždanim događanjem, kako materijalisti uče, onda je posve nerazumljivo kako uopće može doći do toga da neko znanje smatramo neistinitim i da možemo neistinu dokazivati. Istina nikako nije na dohvatu mozga, a jednako ni druge vrijednosti (dobrota, pravednost, požrtvovnost, uzvišenost...), koje sačinjavaju naš idejni ili kulturno-duhovni »svijet«. Zar je moguće da mozak postavlja ove ideje kao ideale, tj. kao cilj oživotvorbe, i da mozak vodi (odgaja) našu volju na

putu k nadosjetnim idealima?! Matičević je napisao (u Radu Akademije 250), da je »vodeću ulogu za sav dalji razvoj preuzeo čudesni onaj organ — mozak, osobito u svojim plastičnijim dijelovima — sa svojom funkcijom analizujuće, koordinirajuće, sintetizujuće i memorirajuće svijesti.« S ovom funkcijom čudesnog organa »pred nama puca čarobni svijet duhovni«! (Nije li do tog »možda subjektivnijeg sintetičkog pogleda i totalnog uvjerenja« došlo »smjelim kombinovanjem i produciranjem«?!) — Mi smo, međutim, dokazali istinu, da u nama živi nešto duhovno, da ima u nama aktivnih procesa koji su čisto duševni, bez materijalne (fiziološke) komponente. Njihov nosilac i uzrok jest duhovna duša.

Ako je istina, kaošto jest, da iz učinaka i njihove naravi možemo upoznati narav njihova uzroka, onda je jasno da je duša kao uzrok duhovne aktivnosti i sama duhovna. Kao uzrok »duhovne aktivnosti«, kažem, jer ona je ujedno uzrok i sve druge životne aktivnosti; pa zato nije duša samo duhovna, po svojoj naravi nematerijalna, nego je ta ista nematerijalna duša ujedinjena s materijom, s pojedinim tijelom, tako da i vegetativna i senzitivna aktivnost proizlazi iz iste duše, kao i sva aktivnost duhovne sfere. Otkud to znamo? Evo na pr. mi kažemo: ja mislim, ja hoću, ali također ja hodam, ja rukom pokrećem, ja gledam itd. Dakle sve pripisujemo istom »ja«, istom subjektu i uzroku. To pak znači, da je duša potpuna supstancija po ujedinjenju s tijelom. Zato događaji tjelesne sfere utječu na duševni život i obratno; zato je i razumljivo, da u istoj duši nastaju konflikti, i zato je razumljivo, da čovjek ima horor pred smrću, rastavom duše od tijela. Čovjek je dakle potpuna supstancija (hipostaza) po sastavlje-

nosti duše s tijelom; ja je komponiran od tijela i duše, i taj »ja« jest osoba utoliko, što je duhovne naravi. Po tome se čovjek razlikuje od svake životinje.

Kad čovjek ne bi ništa drugo bio nego živo tijelo, od njega bi, kad umre, preostalo samo neživo tijelo. Ali nije čovjek samo tjelesan, s njegovim je tijelom ujedinjena duša, i to duša koja po razumnom i voljnom djelovanju i po samoj svojoj naravi nije od tijela sastavljena (nego sa tijelom), tj. ona je u sebi n zavisna od tijela i zato nezavisna od tjelesne smrti. Umre čovjek, ja prestaje živjeti zajedno s tijelom, prestaje dakle i njegov osjetilni (senzitivni) život, ali ne prestaje duhovni (spiritualni) život duše. I kad nam dakle ugasne tjelesni život, naš duh ostaje besmrtan. Panteistički filozofi (Paulsen, Eucken, Jodl, Driesch) misle da je samo »objektivni« duh besmrtan, a ne individualni, osobni. No već je Leibniz naglasio, da pojam besmrtnosti iziskuje i to, da smrću ostane nerazoriva osoba (moralna ličnost). Müller-Freienfels kaže, da »od tijela odijeljena duša nije drugo nego fikcija«, i tobož duhovito priča, kako je malom Dragecu svejedno, hoće li namjesto njegove duše ući u vječnost duša crnačkog poglavice — ako iza smrti njegove egzistira samo apstraktna duša. Međutim, ovakve dosjetke redovno upaljuju samo na račun nepoznavanja ili iskrivljivanja nauke, jer se i ne radi o »apstraktnoj« duši, nego o individualnoj supstanciji razumnog ja, — kako smo dokazali iz samosvijesti.

To je filozofijska nauka, koju zastupaju spiritualisti proti materijalistima. Kako su se daleko razišli njihovi putevi u naziranju o čovjeku! Jednima je čovjek samo živa stvar, životinja, koja smrću sasvim ugiba, a drugima je čovjek duhovno, po razumu i volji osobno biće, koje nakon tjelesne smrti i dalje živi. Samo u svijetlu besmrtnosti dobiva čovjek neprolaznu vrijednost. Nije mu sav život samo organsko-fizički događaj, nego je početak drugog, neumrlog života. Nije li uznosita svijest istine, da ovaj naš kratkotrajni život nije definitivan, nego dobiva potpun svoj smisao u vezi s neprolaznim životom duha!

Koji je taj smisao? — Prije nego odgovorimo i na to pitanje, malo ćemo ogledati mišljenje priznatih prirodoslovaca i filozofa o našemu pitanju.

Šta kažu prirodoslovci i filozofi?

Materijalisti se najradije pozivlju na prirodnu znanost. Od materijalističkih su prirodoslovaca u novije doba najpoznatiji Haeckel, Büchner, Vogt, Moleschott i svi marksisti s Feuerbachom na čelu. Premda materijalisti apeliraju najviše na prirodne nauke, ipak nam one ne mogu pružiti nikojeg dokaza u prilog materijalizma. Već zato ne, kako ističe prirodoslovac i filozof Külpe, jer prirodne nauke mogu govoriti samo o onome što je unutar iskustvenog svijeta, pa prema tome nemaju kompetencije da išta tvrde o nečem neiskustvenom, kaošto je duša i Bog. To već spada na filozofsku nauku, koja (ako i polazi od prirodnih nauka) nastoji upoznati i ono što je neiskustveno. U pitanju duševnog života došla bi, po materijalističkom stajalištu, u obzir fiziologija, nauka o funkcijama živog tijela (organizma), pa prema tome i mozga, koji bi imao da bude izvor duševnog života. Ali na pr. Lotze, jedan od znamenitih filozofa i fiziologa, ističe upravo razliku duševnog i tjelesnog događanja.

Proti materijalističkim prirodoslovcima ustali su mnogi učenjaci. Na prirodoslovnom kongresu u Münchenu (1877) rekao je Virchov (protestant): Pred desetak godina bila je sva atmosfera majmunska, ali danas već ne možemo smatrati znanstvenom tekovinom tvrdnju da je čovjek potekao od majmuna, jer nas od tog odvraća svaki pozitivni napredak predhistorijske antropologije, koja pokazuje da nema stvarne i neprekinute veze čovjeka s majmunom. — Fizičar Helmholtz izjavio je da ne pristaje uz trivialne tirade Vogta i Moleschotta, koji da nijesu predstavnici prirodoznanstvenog istraživanja, jer ne poštivaju činjenice i ne postupaju trezveno u svom zaključivanju. — Fiziolog Cyon kaže: Fiziologija neće nikad objasniti šta je to savjest, i kako bi mogli spojevi kemičkih molekula izlučiti jednu misao ili osjet.« — Chwolson poriče Häckelu i najelementarnije školsko znanje iz fizike i područnih nauka. — Plate, Häckelov nasljednik u Jeni, kaže: »Neumrlost je s prirodoslovnog gledišta opravdana; treba vrlo žaliti, što se je Häckel u svom fanatizmu izrugivao vjeri u Boga i u dušu.« Uostalom, baš o Häckelu je dalje suvišno govoriti, jer je s njegovim materijalističkim nazorima znanost zaista već obračunala, kako svjedoče imena: Chwolson, Dennert, Adickes, Baumann, Müller, Paulsen i mnogi drugi.

Propaganda tih nazora postoji, dakako, i dalje. G. 1919. priređena je bila kod nas »žalobna svečanost za nedavno umrlog slavnog naučenjaka E. Häckela«, gdje je njegov učenik biolog Zarnik istakao dvije osnovne teze Häckelovog monizma: u čovjeku ne postoji nematerijalna duša, niti osim kozmosa postoji nematerijalni njegov »mistični« uzrok (naime Bog). Ja sam onda napisao da »nije učenjaka dostojno, jer

nije znanstveno, ako se u ovim temeljnim pitanjima idealne naše kulture postupa nekritički. Mi se možemo u našim filozofijskim nazorima da razilazimo, jer to donosi slobodno istraživanje stvakog pojedinca, ali je svaki od nas jednako dužan da dade i samome sebi i znanosti još i strogi račun o svojem životnom nazoru... A činjenica je, da je upravo Häckel jedan tipični predstavnik nekritičkog postupka u rješavanju filozofijskih pitanja, kaošto je činjenica da su i mnogi njegovi učenici od svog učitelja baštinili pomanjkanje znanstvene samoodgovornosti. Po našem opravdanom mnijenju ne bi se nikada barem na jednom najvišem naučnom zavodu smjela da čuje nijedna riječ, koja pokazuje tendencioznost ili ignoriranje onih pitanja, kojima su se vazda ozbiljno bavili ponajbolji umovi čovječanstva... Bilo bi s toga poželjno da Häckelovi učenici u buduće ne serviraju filozofijske nazore svog učitelja kao tobožnji rezultat prirodnih nauka...« —

Među filozofima priznavali su dušu i njezinu besmrtnost već prije Krista najveći grčki filozofi: Anaksagora, Sokrat, Platon i Aristotel. Sokrat (u Platonovom Fajdonu) ističe dvije vrsti stvari: vidljive i nevidljive. Vidljive se stvari — ljudi, konji, odijela... — mijenjaju, nestalne su i prolazne, dočim nevidljive stvari — istina, pravo, jednakost... — ostaju same po sebi nepromjenljivo iste. Zar im dakle možemo biti slični po našem tijelu? Jamačno ne: ovim nevidljivim stvarima slična je naša duša. Ona i gospodari s tijelom, pa je zato slična božanstvu. Duša je nevidljiva, netjelesna, nesastavljena, neprolazna, besmrtna — kao i ono što razumom upoznaje. Duša će dakle nakon rastave s tijelom napustiti zla zemaljska — zablude, ljubavno bjesnilo, strah i sve drugo —, a ući će u život božanstva. Ako je pak uistinu tako,

onda treba uzgajati dušu za besmrtnost. Zlikovcima bi dobro došlo da umire i duša, jer bi se tako riješili odgovornosti za njezinu zloću. Sokrat ulazi mirno u smrt, jer očekuje nagradu za kreposni svoj život i ufa se da će živjeti s Bogom. U oči svoje smrti moli se za sretno preselenje u prekogrobni život. Kad ga njegovi učenici zapitaju, da li želi koju uslugu ili što određuje glede djece, odgovara Sokrat, da mu je jedina želja neka svi kreposno živu, jer onda će se brinuti za djecu i sve će njegove želje ispuniti ako sad i ne obećaju, a ne budu li kreposno živjeli, uzalud je i svako obećanje.

Kaošto Sokrat, i Platon je dokazivao besmrtnost duše. Aristotel, najveći umnik, spominje da je ljudski um po naravi besmrtan.

U eri kršćanstva ima bezbroj filozofa, koji su učili besmrtnost duše; najveći su sv. Augustin i sv. Toma Akvinski (oni su predstavnici t. zv. skolastičke, kršćanske filozofije).

Na toj su strani i najveći među novovjekovnim filozofima: Descartes i Leibniz. Ako ćemo, osim Kanta, pribrojiti ovamo i suvremene filozofe (Külpe, Messer, Driesch . . .), možemo to učiniti bar utoliko, što se svi oni slažu s nama zabacujući materijalističku nauku.

Vidite dakle kako je neistina, kad nam protivnici naše (spiritualističke) nauke predbacuju, da mi u besmrtnost duše samo vjerujemo, tj. da ju ne znamo znanstveno ili naučno dokazivati. Za moju knjigu »Duševni život«, koju je izdala Jugoslavenska Akademija, rekao je jedan novinarski kritičar ovo: »Akademija se, izdavši tu knjigu, ogriješila o interkonfesionalni takt u Jugoslaviji«. Nije li to ne samo bijedna neupućenost, nego i najveća nepravda prema drugim konfesijama u Jugoslaviji, kad se nauka o besmrtnosti

duše proglasuje privilegijem katoličke crkve! Možda je to neka masonsko-marksistička »konfesija«, koja ne priznaje dušu, pa ima svoje materijalističke advokate, koji budno paze da se ne bi tko ogriješio o »interkonfesionalni takt«! Za njih je antimaterijalistička filozofija samo vjerska propaganda; pa je zato onaj isti kritičar pronašao, da se u mojoj knjizi nigdje ne vidi da bi meni stalo bilo samo do spoznaje istine: knjiga da nije pisana radi spoznaje, nego radi vjerske propagande. A ja se u čitavoj knjizi, baš kao i kod ovog raspravljanja, ni jednom jedinom riječi ne pozivam na vjersku nauku crkve i na crkveni autoritet, nego na dokaze iz razuma iznesene, kako su ih iznosili i veliki filozofi — davno prije kršćanske vjere. Tako se to evo kritizira — radi spoznaje!

Time neka je završeno raspravljanje s materijalistima o duši, a sad ćemo još ukratko objasniti pitanje ovisnosti čovjekove o Bogu.

Egzistira Bog, tj. nepromjenljivi uzrok svijeta, koji je sam o sebi (apsolutno) egzistentan, te je osobne naravi

Ateisti Ga ne priznaju. Deisti kažu da je izvor svih stvari u prirodnoj nužnosti, i u njoj je Bog. Ali to nije pravi pojam o Bogu, kaže Kant, jer nas zanima da li postoji najviše biće, koje je razumni i slobodnovoljni uzrok svijeta. Današnja je filozofija, kaže G. Th. Fechner, koješta supstituirala pojmu Boga, ali kako je iznad svega uzvišena misao osobnog, svijesnog upravitelja svijeta, — Boga, koji je sa stvorovima u odnošaju znanja i htijenja!

Možemo li razumom upoznati Boga?

Čudesno uređenje sunca, planeta i kometa moglo je proizaći samo iz osnove i vlasti sveznajućeg i sve-

moćnog stvoritelja, kaže Newton, i nastavlja: Bog je živo, spoznajno i svemoćno biće, nad svemirom uzvišeno i sasvim savršeno. — Tako mnogi učenjaci iz uređenosti i svršnosti svijeta izvode ili zaključuju da postoji Bog, umni redatelj svega što je stvorio. Kako ćemo doznati da li je svijet uistinu stvoren od Boga?

Ja sam nastao i mnogošta u svijetu nastaje. Zar je moguće da egzistira samo ono što je nastalo? Svaka stvar koja je nastala, zavisi od nečeg drugoga, u snošaju je s nečim drugim; jer štogod nastaje, ne egzistira nužno, nego je od nečeg prouzročeno. Zar egzistira samo ono što je prouzročeno? To bi značilo da egzistiraju samo učinci, a da ne egzistira nikoji uzrok. Pošto je to nemoguće, zato moramo reći da egzistira nešto neprouzročeno, nezavisno, apsolutno, samo o sebi.

Pripazite dakle kako i šta mi dokazujemo! Za podlogu dokazivanja uzimam svakome od Vas poznatu činjenicu da ste se rodili. Time je nastala jedna promjena, prelaz od nebiti na biti, od neegzistencije na egzistenciju. Takvih je promjena pun svijet. To je neosporna činjenica. Sad se pitajte: da li ja egzistiram tako nužno da nikako ne bih mogao ne egzistirati? Odgovor nije težak, jer Vi znate da prije svog rođenja niste egzistirali. Možete samo toliko kazati: ja egzistiram nužno ukoliko sam nastao od svojih roditelja, koliko sam s njima u snošaju (relaciji) zavisnosti ili ukoliko su oni uzrok moje egzistencije. Moja je dakle egzistencija odnošajno ili relativno ili uzročno nužna, a sama po sebi je nenužna (kontingentna), tj. ja sâm u sebi nemam dovoljno razloga da moram egzistirati, tako da ne bih mogao i ne egzistirati. Pa ne samo ja, nego sve što god je u svijetu promjenljivo,

jest relativno, odvisno od svog uzroka. To je eto drugi činjenica. Sad pitajmo dalje: je li moguće da egzistiraju samo promjenljive stvari? Zamislite si niz od samih promjenljivih stvari, tako da je svaka pojedina odvisna od druge poput karikâ u lancu. Svejedno je ako uzmete da je taj lanac beskonačan, i ako uzmete (po teoriji descendencije) da smo mi ljudi nastali od bilo koje životinjske vrste. U svakom se slučaju pita: da li je moguće da ništa drugo ne egzistira osim ovih promjenljivih stvari? — Odgovor je negativan: to je nemoguće. Zašto? Lanac nije drugo nego zbroj pojedinih promjenljivih stvari, a nijedna ta stvar ne bi ni egzistirala bez druge, od koje je odvisna kao od svog uzroka, — dakle ni čitav lanac ne može egzistirati sam od sebe. Mora dakle da egzistira nešto nepromjenljivo, neprouzročeno, ne relativno nego apsolutno, što sámo o sebi egzistira. Promjenljivost svijeta dokazuje nam da postoji njegov nepromjenljivi uzrok.

Izrecimo naše dokazivanje u formi zaključka! 1.) Imade u svijetu promjenljivih bića. 2.) Svako je promjenljivo biće odvisno od drugoga, nalazi se u odnošaju (relaciji) odvisnosti od drugoga — kao od uzroka promjene. 3.) Nemoguće je da egzistiraju samo promjenljiva ili odvisna (relativna) bića. — Dakle egzistira nepromjenljivi uzrok ili biće koje nije od drugoga, nego egzistira o sebi ili apsolutno.

K 2. Za svaku promjenu moramo reći da je odnošajna (relativna), i to tako da je odvisna od nekog uzroka, koji promjenu proizvodi. Zašto moramo reći? Jer promjena znači prelaz od ne biti na biti, od ne egzistirati na egzistirati; prelaz od moguće (potencijalne) egzistencije na zbiljsku (aktualnu). A takova egzistencija ne pripada promjenljivom biću nužno, tj. promjenljivo biće samo po sebi (po svojoj

bîti ili naravi) ne uključuje zbiljsku egzistenciju, nego je s obzirom na egzistenciju indiferentno (nenužno, kontingentno). Zašto mu ipak pripada egzistencija? Neki razlog za zbiljsku egzistenciju mora da bude, jer inače ne znamo zašto se nije ostalo samo kod moguće egzistencije. Budući pako da nema razloga u samom promjenljivom biću — za koje rekosmo da je indiferentno s obzirom na egzistenciju —, zato je razlog zbiljske egzistencije izvan promjenljivog bića. Takav razlog egzistencije zovemo njezin uzrok. Svaka dakle promjena, kao i sve što nenužno egzistira, mora da je prouzročeno, mora da se nalazi u odnošaju uzročne odvisnosti od nečega. Takvo moranje zovemo načelo uzročnosti (kauzalnosti).

K 3. Ono što egzistira odvisno, ne bi ni egzistiralo kad ne bi bilo nečeg drugoga. Jedna je egzistencija odvisna od druge, druga od treće, i tako dalje. Nijedna nije nužna, svaka bi mogla da zbiljski bude i ne bude, svaka pripada nečemu (biću) indiferentnom za egzistenciju. Zar je moguće da su sve egzistencije samo takove? Prva otpada bez druge, druga bez treće itd., a to znači da uopće ne bi bilo nikoje egzistencije kad bi sve bile odvisne — bez nečega što više ne spada u taj niz odvisnih (relativnih) egzistencija. Ja nemam u sebi razloga za egzistenciju = egzistira netko drugi = relativan sam. Tako izvikuju sva bića u svijetu. Zar samo takova egzistiraju? Svaki bi član u tome nizu izvikao: »nema me po meni samome, nego po drugom«. Dakle mora da egzistira jedno neodvisno biće, koje je uzrok svih promjenljivih bića u svijetu, i koje ima u sebi razlog egzistencije (samosebno, apsolutno).

Nije li to vječna materija? — kako uče materijalisti.

Uzmimo da je materija zaista vječna. To je držao i Aristotel, a ipak je on prvi jasno dokazivao da materija nije nepromjenljivi uzrok svijeta. Zašto nije? Kad bi to ona uistinu bila, znači da bi ona sama po sebi egzistirala nužno, tj. njezino gibanje bilo bi nužno, broj atoma bio bi nuždan, sav razvoj materije bio bi nuždan, tako da ne bi mogao drukčiji da bude. Jer čim pretpostavimo da bi i drukčije moglo da bude, pita se odmah: zašto je upravo tako? Egzistencija i sav ustroj materije, ako je nužna, mora da ima svoj razlog u samoj materiji. No zar je nemoguće zamisliti, da bi se u materijalnom svijetu nalazile i sasvim druge vrste stvari (bića) nego što se danas u njemu nalaze? Zar je nemoguće da bi vremenski razvoj svijeta bio na sasvim drugom stepenu nego li je danas? Nesumnjivo je da u materijalnom svijetu postoji izvjesni poredak: zar je on slučajan ili nuždan? Kako to, pita Cicero, da slučajni sticaj atomâ ne može izgraditi jednu kuću ili grad, što bi ipak lakše bilo nego urediti svemir? Ne zaboravimo, nadalje, da se i mi nalazimo u svijetu, pa zar je i sav naš duševni život samo materija? Napokon, kad bi materija egzistirala sama od sebe, to znači da ona ne može ne egzistirati (jer kad bi to mogla, onda bi morala s obzirom na svoju egzistenciju biti sama sebi uzrok); a ukoliko je promjenljiva, to znači da može i ne egzistirati (jer promjenom nastaje nešto otprije neegzistentno).

Materija dakle nikako ne može da bude prvi i nepromjenljivi uzrok kozmičkih promjena. A ipak takav uzrok mora egzistirati, kako smo dokazali: dakle on nije istovetan s materijom. Zakon o uzdržanju materije (Lavoisier, 1789.) i zakon o konstantnosti energije (R. Mayer, 1842.) naveo je neke prirodoslovce na mišljenje, da je sve zbivanje u svijetu apsolutno nužno;

ali vječnost (nerazorivost) materije i energije ne dokazuje da je njezina promjenljivost sama od sebe (apsolutno) nužna, a još manje dokazuje neegzistenciju nečeg nematerijalnog u čovjeku. Do takve se tvrdnje ne može doći putem prirodoslovnog istraživanja.

Sad još ne znamo da li je nepromjenljivi uzrok svijeta (apsolutno biće) osobne naravi, tj. Bog. Kakove je naravi ovo Apsolutno?

Budući da smo mi, njegovi učinci ili stvorovi, razumske ili osobne naravi, mora da je takvo i Apsolutno: ono je duh. Nije dakle jedno isto sa svijetom. Ovo apsolutno, osobno, sa svijetom neistovetno biće zovemo Bog.

Religija ili duševna veza s Bogom

Pošto je Bog razuman, stvorivši razumnog čovjeka odredio mu je svrhu, postavio je našoj volji cilj, u kome će naše teženje naći zadovoljstvo ili sreću. Pa kad nas ova nestalna dobra u svijetu ne mogu usrećiti, i kad čovjek uz njih mora da ostane čestit, ćudoredno valjan, onda je jasno da mu besmrtna duša može samo u Bogu naći najviši cilj htijenja. Zato i jest »naše srce nemirno, dok se ne smiri u Bogu« (sv. Augustin).

Po vezi s Bogom kao svojom svrhom dobiva naš život potpun smisao, neprolaznu vrijednost. Čovjek ima životnu zadaću da vršenjem moralnog zakona, volje Božje, oživotvoruje svoju svrhu. Čovjeku je postavljena apsolutna dužnost, da duh svoj usavršuje moralnom izobrazbom volje, da samog sebe uzgaja za život u zajednici s Bogom.

Dualistička filozofija uči da osim tijela postoji duhovna duša, osim svijeta da postoji Bog. S obzirom na čovjeka zastupa ova filozofija spiritualizam, spoznaju duše, a s obzirom na Boga teizam, spoznaju Boga. Bog je vrhovni cilj, ideal našeg života; taj se nazor zove etički (moralni) idealizam. Tko je krilima duše, razumom i voljom, upravljen k Bogu, ima naravnu religiju. U njoj dakle izvire smisao ili vrijednost našeg života. Tko je ateist, taj zaista ne može podati životu apsolutnu vrijednost, nego traži smisao života u koječemu. Za Nietzschea je posmrtni život praznovjerje, obmana, izmišljotina; sve su moralne vrednote — fikcija: vrijedan život znači volju k moći, a to je snažno tijelo, neobuzdano zadovoljenje i okrutnost. Drugi opet monisti (Wundt) drže da je sav životni smisao u kulturnom napredovanju. Neki su pesimisti (Schopenhauer, Ed. v. Hartmann), koji gledaju na život kao na najveće zlo. Neki, napokon, resignirano upadaju u skepsu, ne znaju da li život ima ikojeg smisla, i — kao Alex. v. Humboldt — drže, da je još najveća sreća roditi se kao blesan. »Život je događaj, za koji ne znamo otkud je i kamo će; sve je samo etapa na velikom hodu u nepoznato, kamo nas nosi sveobuhvatna struja beskrajnog života«, kaže Müller-Freienfels. Kako prema ovome zvuče ove Geyserove riječi: »Neka dođe smrt. Šta ona znači onome, koji se trudio da bude u životu pravičan i valjan? Trka je dovršena. Zvonovi javljaju uskrsni dan. Rađa se vječnost. Novi i bolji život nastaje. Tu je sunce, ono sunce, koje nikad više ne zalazi«!

Kako će biti u besmrtnosti? I opet se Müller-Freienfels ruga, da je beskrajno komično kako sebi puk zamišlja besmrtni život, i žali što se »nije našao komičar, koji bi to opjevao, jamačno bi potresno djelovalo«. To ima taj gospodin pravo, ako misli na veselo berlinsko društvo, ali trijezni čovjek, a takav bi trebao da bude svaki filozof, trebao bi se zanimati za

razloge ili izvore pučkog vjerovanja, zatim kritički ispitati mogućnost i osnovanost znanja o besmrtnosti. Haeckelu kao prirodoslovcu i Heineu kao pjesniku izgleda besmrtni život vrlo dosadan. Ali već je Sokrat rekao, da je to život sreće s božanstvom, u savršenstvu znanja i ljubavi. Zar sreća ne ubija svaku težnju, a prema tome i život, kako misli Müller-Freienfels? Ali i on i svi ovakvi šaljivđije izjednačuju budući život sa sadašnjim nesavršenim ili promjenljivim, u kome je dosada i nezadovoljstvo zbog nestalnosti i ograničenosti dobara, jer je taj život od suprotnosti složen (Aristotel).

Zar ćemo se, napokon, obazirati na one koji religiju zovu mračnjaštvom?! Veliki fizičar Planck kaže, da »nije slučaj što su baš najveći mislioci svih vremena bili ujedno i ljudi duboke religijozne sklonosti«. »Ateistički književnici, piše Reinke, većinom su sitni i prazni duhovi, kaošto je i ateizam najplići nazor o svijetu, jer ne prodire u dubinu prirode i duševnog života«. Biolog Baer kaže: »Predamnom tamni budućnost, kad čujem porugljivo kliktanje da je religija, ćudorednost i sve što je idealno, antikvirano praznovjerje. Da će čovječanstvo biti sretnije bez tih ideala, moram odlučno da posumnjam. Tà čovjek je jedino biće koje ima smisla za idealnost; oduzeti ju, znači od čovjeka učiniti životinju«.

Kršćanska religija

Historijska nam je ličnost Kristova, kaže Rousseau, više sigurna nego Sokratova ili koga drugoga. Krist je o sebi govorio da je Bog, a u potvrdu toga činio je djela, kojih ne može činiti čovjek nego samo Bog. Kad bi sve to bila neistina, a mi nakon skoro

dvije tisuće godina nijesmo kadri da tu neistinu razotkrijemo, morali bismo reći da nas je sam Bog zaveo u bludnju.

Krist je, znamo, poučavao ljude o Bogu, o životnoj zajednici s Bogom ili o religiji. On je upućivao ljude na koji im način valja živjeti, da postignu svrhu koju im je Bog odredio. Značenje je Kristove nauke u tome, da naš razum i volju upravi k Bogu, da duhovni naš život saobrazi s Kristovim životom, da učini od nas aktivne sljedbenike Kristove. To je Kristova ili kršćanska religija; zovemo ju vrhunaravna zato, jer se ne osniva samo na razumnoj našoj naravi, nego je njezin temelj Krist. On je kao Bog postavio ideale života, za kojima pojedinac i ljudsko društvo ima da teži. U oživotvorbi tih ideala postajemo u kršćanskom smislu religijozni. Krist je utemeljio svoju crkvu zato, da duhom Njegovim preporodi čovječanstvo u ćudorednom smislu, i da ga putem vjere u Krista vodi k cilju besmrtnog života. Zadaća je dakle kršćanstva — a u tome je uzvišenost kulturne njegove misije — da oživotvori ljubav čovječansku, jednakost, pravdu, slobodu i sve one ćudoredne ideale, koje sobom donosi duh Kristove religije.

G. 1905. napisao je Lenjin (u »Novaja Žiznj«) da je »religija jedna vrst duševnog ugnjetavanja, koje uvijek i svuda pritište narodne mase davljene vječnim radom za druge, bijedom i golotinjom. Nemoć eksploatiranih klasa u borbi sa eksploatatorima neizbježivo rađa vjeru u ljepši prekogrobni život... Religija je opium naroda... (Taj je natpis stavljen g. 1917. nad ulaze u ruske crkve.) Naš se program temelji na čisto materijalističkom pogledu na svijet«. — Ali, pitam: tko će poreći da je kršćanstvo ona živa snaga, koja već dva tisućljeća nastoji da u svijetu zavlada

poštenje i socijalna pravda? Da li ta većma pristaje ustima Kristovim ili možda Marksu, Lenjinu, Staljinu? Zar je eksploatiranim klasama spas u socijalnoj tiraniji marksista ili u potajnim staviskijevskim organizacijama svijeta? Kršćanstvo zabranjuje svaku opačinu, nepoštenje, zločin i nepravdu; ako i ne na ovom, ali na drugom će svijetu, u prekogrobnom životu stići kazan svaku, i ekonomsku nepravdu, koju zločinački izvode eksploatatori radničke klase. To je kršćanska sankcija pravde! Zar dakle religija izvire u ekonomskoj potlačenosti i zar ona podržaje tu potlačenost? Nije li upravo, u vidu religije, voljom Božjom postavljeni imperativ, da se svaka nepravda skrši? Postulat je religije, da se i radnička klasa bori protiv ekonomske nepravde. Dakle je svijesno zavaravanje, kad se religija zove opium.

Marksisti (Thalheimer) kažu da religija izvire u fantaziji. Primitivni čovjek, koji nije naučno upućen o uzrocima kiše i grmljavine, naslućuje iza ovih pojava neke fantastične njihove uzroke — bogove. Sredovječni feudalizam stvorio je hierarhiju neba i pakla, te su u fantaziji nastale čitave božanske familije. Kršćanska je religija postala iz nacionalne židovske potištenosti, te je postala religijom robova. Ona je sredstvo za potlačivanje, jer vladajuća klasa namijenjuje proletarijatu, radničkoj klasi, nebo, gdje će postići sve što joj na zemlji manjka. Korijen je dakle religije u kapitalističkom društvu. — Dakle kiša i grmljavina, fantazija, židovska potištenost, robovi i kapitalisti imali bi zajedno da budu izvor religije! Čovjek koji ništa ne zna i ne misli, lako će ove marksističke fantazije primiti za istinu; jer je ispravno rekao jedan od najvećih filozofa (Fr. Bacon), da nas »površno znanje odvraća od Boga, a u svojoj dubini privodi nas

k Njemu«. Mi smo malo prije pokazali kako se religija ili priznanje Boga osniva upravo na znanju, na mišljenju ili dokazivanju. Taj izvor religije neće marksisti da priznaju, jer njima nije do nauke, do misaonog raspravljanja, nego do propagande koja bolje uspijeva s izmišljotinama. Kršćanstvo sadržaje nauku koja ne tolerira nikoju nepravdu, gaženje tuđih svetinja, izrabljivanje i tlačenje imovine i života. Svemu se tome opire kršćanstvo kao takovo, a pojedinci koji na bilo kakav način podupiru socijalne nepravde, ne mogu se smatrati nosiocima kršćanskog duha, niti oni mogu da budu mjerodavni za prosuđivanje kršćanstva. Ideja o izbavljenju potlačenih proizlazi već iz prirodne moralne svijesti, pa zato potreba ekonomski pravednog socijalnog uređenja nije marksističko iznašašće, ali je takvo iznašašće revolucionarni način ostvarenja ideje — i u tome se razilazi od kršćanskog shvaćanja. Ono ne priznaje oružanu revoluciju kao sredstvo za oživotvorbu socijalne pravde u svijetu već zato, jer se socijalna pravda kao i sve druge kulturne vrijednosti ne mogu trajno i općenito održati bez duševnog preporoda, kome je najdublji temelj u religiji. Kako bi danas bilo u svijetu da nema kršćanstva i da ga nije ni bilo? Zar kršćanstvo nije bilo baš nikakav faktor za održavanje socijalnog poretka u moralnom smislu? Zar nije kršćanstvo vijekovima formiralo duh u borbi s nemoralom, ako tu riječ uzmemo za sve instinkte, koji bi društvo uvukli u kaos raspadanja (kamo ga dovodi i današnje naoružavanje)? Zar nije kršćanstvo učitelj i odgajatelj, kome se opiru ekonomski eksploatatori kao i marksisti? Bilo je doduše oduvijek, pa i danas ima u kršćanstvu pojedinaca koji praktički negiraju Krista, ali opravdana kritika o pojedincima ne daje marksistima pravo da drugima nasilno oduzimlju

njihovo pravo pristajanja uz Krista. Zloupotreba religije u političke svrhe kao i razne religijske nastranosti (koje ističe na pr. Upton Sinclair) ne terete religiju kao takovu, — upravo kašto ne možete okriviti prirodni moralni zakon zato što ljudi proti njemu griješe.

Ali svemu će našem razlaganju ostati i dalje nepristupačni svi, koji iz nepromišljenosti i mržnje napadaju religiju uopće i kršćanstvo. Kad je netko (kao Sima Marković) kadar ustvrditi da je svaki idealizam rafinirana teologija, i da se teolozi u društvu sa svima mogućim opskurantima pozivaju na Einsteinovu teoriju — ad majorem Dei gloriam, dakako, ispred ove žalostive smućenosti bezizgledno je apelirati na razum. Nije li cinizam i ono što pišu Krleža i Cesarec u »Književnoj republici« g. 1924? — Nije izvor kapitalističkog imperijalizma u religiji, nego u farizejima, koji su na riječima naljući protivnici socijalne nepravde i onda kad ju sami podržavaju; koji su gorljivi zagovornici slobode i onda kad ju sami gaze; koji ustaju na obranu slobodnog duha koliko je istovetan s njihovom diktaturom duha; koji osuđuju vjerske predrasude i ugnjetavanje slobodne misli ostavši nam dužni opravdati svoj propust slobodoumlja tamo i onda, gdje i kada su neku misao ugnjetavali oni sami. Da je socijalno stanje u odnosu izrabljivača i izrabljenih, ugnjetača i ugnjetavanih jedna sramotna negacija moralne kulture, to je činjenica o kojoj ne može kod prosvjetljenih ljudi da bude ikojeg razmimoilaženja. I ne samo jedna, nego su bezbrojne forme, u kojima dolazi do izražaja izrabljivanje pojedinca i društvenih skupina od strane također pojedinca i društvenih ustanova. Milijuni ljudi već stoljećima vape za pravednom odmazdom svima, koji to stanje podržavaju. Zar je

religija izvor svim tima nepravdama, koje podržavaju — protivnici religije?!

Tko poznaje Krista i tko je podoban da s njegovom naukom usporedi sveopće današnje socijalno stanje, zaista neće smatrati frazom tvrdnju, da je tome stanju najdublji izvor upravo u gonjenju moralne Kristove nauke; ona smeta svima, kojima smeta jednaka pravda i jednaka sloboda za sve ljude. Ni ekonomskog ugnjetavanja ne bi bilo, da je društvo postavljeno na moralnu bazu sveopćeg ravnopravnog utjecaja na uvjete života, kako je određeno temeljnim Kristovim principom ljubavi bližnjega. U onom omjeru, u kome bi ovaj princip bio savršenije ostvaren, današnje bi društvo poslije tisuću devetsto godina bilo na sasvim drugom stepenu moralne kulture i socijalnog blagostanja nego što je zbiljski danas. I Kristova crkva kao društveni organizam imala bi drugu historiju. To znači, da je Krist i danas tek ideal, kako će i dovijeka ostati — jer će med ljudima uvijek biti borba s egoizmom mišljenja i teženja: s onima koji ne priznaju jednaku ličnu slobodu uvjerenja za svakog čovjeka, i koji u svom blagostanju ne vide bijedu tuđih života.

Pa ako je svijet još i danas, nakon 1900 godina, daleko od Krista, onda je to istoznačno s činjenicom, da svijetom upravljaju neke sile protivne Kristu. Duševne sile i fizičke. Prve su teoretske i praktičke: na teoretske spadaju sva protureligijska shvaćanja života, sve ideje-voditelje koje život odvraćaju od Krista; a praktički duševne jesu one sile, koje Krista teoretski priznaju, ali ga u praktičnom životu poriču. Fizičke pako zovem one sile, koje podržavaju društveno stanje suprotno duhu Kristovom: koje zarobljuju slobodu čovjeka, koje ga izgladnjuju i koje stvaraju

ljudske klaonice. Borba proti svima ovim silama daje crkvi Kristovoj rezon opstajanja i označuje joj zadatak budućnosti.

U toj borbi nama je izbor jasan: mi ostajemo tamo, gdje se nalazi Krist, — jer On je za nas Put, Istina i Život.

Osvrt na raspravu s materijalizmom

Prirodne nauke i filozofija prosuđuju danas materijalizam sasvim drukčije nego pred pedeset i više godina; — onda je materijalizam imao puno više izgleda kao naučno opravdana teorija i na njoj osnovani nazor o svijetu i životu. Ali materijalistička propaganda i danas neumanjenom žestinom vodi borbu proti »idealističkom« nazoru, koji priznaje apsolutni Duh (»Ideju«) kao počelo materijalnog svijeta, i osobni duh u čovjeku. I kršćanska je filozofija idealistička, ukoliko priznaje Boga i duhovnu dušu, tj. ukoliko je teistička i spiritualistička, te ukoliko na temelju toga oslanja smisao čovjekova života na religiju. Filozofijski ovaj idealizam — prikazan i opravdan ovom našom raspravom — osnovica je kršćanske ideologije.

Poznato je da je Büchnerova knjiga o materijalizmu doživjela u 50 godina 21 izdanje; a Haeckelova je knjiga prevedena u 24 jezika sa preko 300.000 egzemplara. Dodamo li i marksističku literaturu, jasna biva propagandistička slika materijalizma. On u današnjici dopire do nas po Thalheimeru, Plehanovu, Engelsu, S. Markoviću itd. Feuerbach († 1872) je rekao, da čovjek stvara Boga, a ne obratno. Marx († 1883) kaže da je religija produkt materijalnog stanja, iluzija neosviještenog čovjeka, utočište njegove mizerije. Engels († 1895) tvrdi da je

fantom natprirodnog i nadčovječanskog Boga izvor svega zla i zato smo, kaže, navijestili boj svakoj religiji. — U tom se pravcu razvija i današnji materijalizam.

Očito je dakle da od rasprave s materijalizmom zavisi filozofijska naša orijentacija, a od nje napokon i pitanje: da li smo za Krista ili protiv Njega?

Tko je puno lutao tražeći istinu o životu, i tko je gorko iskusio šta znači živjeti bez te istine, taj će u dno duše osjetiti zamašaj pitanja o Bogu i o našoj duši. »Boga i dušu čeznem upoznati. Ništa zar drugo? Sasvim ništa«, kaže sv. Augustin. Pa kad nas je filozofiranje dovelo do spoznaje o Bogu i o duši, o smislu našeg života, — pred nama se pojavljuje historijski lik Krista, koji nas putem kršćanstva vodi (ne k umiranju, kako tvrdi Nietzsche, nego) k neprolaznim vrijednostima života: i u tom smislu kažemo da nam je On Put, Istina i Život. U stranputicama Put, u zabludama Istina, u našem umiranju Život. Do ove vjerske orijentacije života dolazimo kritički samo na osnovi filozofijskog idealizma, upravo na osnovi razumski opravdane religije. Zato smo u raspravi i pošli — od materijalizma k religiji.

KAKO P ... .EŽA?

Ovaj sve ... na cjelokupni rad g. Krleže i kao glavni dio analizu probranih rečenica g. Krleže, iz kojih se vidi, da on nema nikakovog prava, da se ponaša kao neki vrhovni sudac na području naše književnosti. Brošura je prožeta finim humorom, pa se vrlo lako i ugodno čita.

U MEKSIKU

Front masonerije, kapitalizma i marksizma došao je do punog izražaja baš u Meksiku na najjasniji način. Ove tri tamne sile udružile su se, da zajednički udare na obitelj, narodnost i vjeru meksičkoga naroda. U ime masonerije i marksizma počinjena su takova zločinstva, da je to prava sramota XX. vijeka.

ŽIDOVSKA MASONERIJA

Ovaj svezak donosi dragocjene podatke o postanku, razvitku i ulozi posebne židovske masonerije, koja postoji i djeluje uz t. zv. »miješovitu« masoneriju. Židovi su ostali u miješovitim ložama, ali su k tome stvorili i svoje vlastite, u koje su se zatvorili i iz njih nadziru čitavu masoneriju i zapovijedaju joj. Stvarni gospodari masonerije i još koječega su Židovi-masoni. Kakove sve pozicije zauzimlju najbolje se vidi iz prvog i posve pouzdanog popisa članovi židovskih loža u Zagrebu, Osijeku, Sarajevu, Subotici, Novom Sadu i Beogradu, a koji se nalazi u ovom svesku. Taj svezak mora pročitati svaki onaj koji sebi i svome narodu želi dobra.

MASONERIJA U HRVATSKOJ

Nitko dosada nije pokušao prikazati noviju hrvatsku povijest tako, da uzme u obzir i rad slobodnih zidara. Mnoge stranice naše povijesti bit će jasnije, kad se uzme u obzir rad i pogubni utjecaj loža.

Brošura »Masonerija u Hrvatskoj« (I. Dio), prva je solidna studija izrađena na temelju pouzdanih dokumenata, do kojih smo došli teškom mukom. Obrađuje razdoblje do 1903. godine.

TKO VLADA U RUSIJI? -

U ovom bogato ilustriranom sv
oborivi dokazi, iz kojih se vidi, d
vladaju Židovi i da je boljševizam
kama malobrojne skupine, koja je težnja za vlašću.

KOMINTERNA

KOmunistička INTERNAcionala, to je uz masoneriju organizacija, o kojoj se mnogo govori, makar mnogi o njoj vrlo malo znadu. Tko ne pozna podataka iznesenih i ovoj brošuri ne može uopće shvatiti suvremenu povijest i ne može razumjeti mnoge od događaja u svijetu i kod nas.

UKRAJINA U PANDŽAMA ZVIJERI

Poslije brošure o »Marksizmu«, u kojoj je prikazana nauka njemačkog Židova Karla Marxa s teoretske strane u ovoj brošuri o Ukrajini, prikazan je marksizam primijenjen u praksi i ostvaren u životu. Tu se vidi kako marksisti ugnjetavaju slobode željan ukrajinski narod, vidi se kako su marksisti neprijatelji svake narodne težnje za slobodom.

NOVI RUSKO-JAPANSKI RAT?

Zahvaljujući marksističkoj štampi, te mašti i nebuloznim sanjarijama naših slavenofila, znatan dio naše javnosti nerapoložen je prema Japanu. U ovoj brošuri svestrano je prikazano ovo pitanje, a naročito je obrađen položaj Sibira i Sibiraca, koji prijatelja gledaju baš u Japanu, a ne u »slavenskoj maćuški«. Ovo je još jedan dokaz više kako boljševici tlače svaki narodni osjećaj.

SELO U RUSIJI

Komunistički eksperimenti na selu pokazali su svu bijedu i nemogućnost ostvarenja kolektivističkog marksističkog društva. Ova brošura dokumentarno prikazuje odnos komunizma prema selu u pravom svijetlu. Ova brošura dobro će doći svim Hrvatima, koji su u 80 postotaka čisto seljački narod. Ova brošura najbolje opovrgava sve ono što deklamiraju o selu marksisti koji bi se htjeli pod nacionalnom obrazinom uvući u naše selo, glavni naš oslon i uzdanicu.